

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Coğrafya Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Olivier'ye Göre Anadolu
(Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ahmet Mümtaz Maden

9825010823

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İlhan Yaşar
Hacısalihoğlu

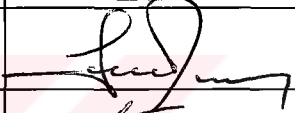
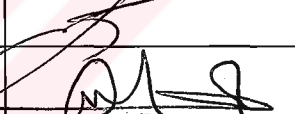

T 104974

İstanbul 2001

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz COĞRAFYA Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim programını başarıyla tamamlayan 9825010823 numaralı AHMET MÜMTAZ MADEN' in hazırladığı " OLİVIER' ye GÖRE ANADOLU (BİRECİK, ŞANLIURFA, MARDİN, NUSAYBİN) "konulu YÜKSEK LİSANS ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 10. Maddesi uyarınca 07.02.2002 PERŞEMBE saat 15.30 yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin 'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(2)	İMZA
PROF. DR. ÜMİT SERGÜN	Kabul	
PROF. DR. SUNA DOĞANER	Kabul	
PROF. DR. İDRİS BOSTAN	Kabul	
DOÇ. DR. YÜKSEL KIRIMLI	Kabul	
Y. DOÇ. DR. İ. YAŞAR HACISALİHOĞLU	Kabul	

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Öz

Çalışmamızda, gezgin Olivier'nin İran'a giderken geçtiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 4 kenti; Birecik, Şanlıurfa, Mardin ve Nusaybin hakkındaki 1799 tarihine ait gözlemleri, bu kentlerin günümüzdeki durumları ile karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu karşılaştırma yapılırken, incelenen kentlerin o günkü ve günümüzdeki durumları cetvel halinde, madde-madde değil, aradan geçen 200 yıllık süre içinde yöreyi gezen ve eserlerine ulaşabildiğimiz gezginlerin gezi notları ile, tarih ve coğrafya yayınlarından da yararlanılmıştır.

Anılan kentlerin her biri, yüksek lisans süresi içinde en az 2, en fazla 5 kez gezilerek, gelişmelerinin yerinde incelenmesi amaçlanmıştır.

Abstract

In our work, we tried to write the actual states of 4 cities; Birecik, Şanlıurfa, Mardin and Nusaybin, by comparing them with the observations of Olivier in 1799, when he was crossing the south-eastern region of Anatolia for Persia.

We also took into consideration, the records of the itinerants who travelled throughout the region in the 19th century as possibly as we could reach and books of geography and history concerning that region and cities, in order to prevent this work to be a simple scale of comparisons between their past and present states.

The above mentioned cities were visited at least two and at the most five times within the master period to observe their history and development at their actual sites.

Önsöz

Tezimizde, Fransız gezgin Olivier'nin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Birecik, Şanlıurfa, Mardin ve Nusaybin kentleri ile ilgili 2 yüzyıl önceki gözlemlerini bu kentlerin günümüzdeki durumları ile karşılaştırmayı amaçladık.

Son yıllarda toplumumuzda GAP dolayısı ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni tanıma eğiliminin artması, anılan bölgeye yönelik turizm faaliyetinin de gittikçe önem kazanması neden olmuştur. 19. yüzyıl gezginlerinin seyahat notları ve kitaplarının tercüme edilip basılarak piyasaya sürülmesi, toplumda bu bölgeye yönelik tanıma arzusunun ne denli hareket kazandığını göstermektedir.

Biz de tezimizi Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin önerisi doğrultusunda, 19. yüzyılın hemen başında, Anadolu'yu da gezmiş bir Fransız hekim olan Guillaume Antoine Olivier'nin **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse** adlı seyahatnamesine göre hazırladık; ancak tezimizde gezginin gittiği tüm Anadolu kentleri değil, yukarıda açıklanan nedenler ve tarafımızdan ziyareti bir bölge bütünlüğü içinde yapılabilme kolaylığı nedeniyle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 4 kent çalışılmıştır.

Hazırlık çalışmaları esnasında en büyük güçlük, Olivier'nin seyahatnamesine ulaşmakta yaşandı. Eserin bir baskısının İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki kitaplıkta bulunduğu Prof. Dr. Kemal Beydilli tarafından belirtilmesi bu büyük güçlüğü ortadan kaldırırken, eserin fotokopisi, lisans derslerine devam ettiğim hocalarım Prof. Dr. Feridun Emecen ve Prof. Dr. İdris Bostan'ın yardımları ile alındı. Her üçüne de teşekkür borçluyum.

Tez ile ilgili gözlemleri yerinde yapmak, araştırma bölgesine sık gitmeği gerektirdiğinden, iş hayatımda da problemler yaşamama neden oldu ve sonuçta memuriyetten istifa etmem gerekti. Akabinde, Saint Joseph Fransız Lisesi'nde hekim olarak çalışmaya başladım. Bana bu imkanı sağlayan okul müdürü Michel Bertet'ye şükranım sonsuzdur.

Daha sonraki güçlükler, tez konusu olan kentlerin ziyaretlerinde yaşandı. Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarafıma verdiği resmî yazıya rağmen, bazı görevlilerin zorluk çıkarmalarına karşın, Nusaybin Belediye Başkanı Dr. Mehmet

Tanhan, Mardin Vilayeti İl Planlama Müdüresi İkbal Orundaş ile kızkardeşi Florans Orundaş, Mardin Arkeoloji Müzesi Müdür Yardımcısı Arkeolog Hasan Karabulut ile, kendi işlerini tez çalışmalarım nedeniyle erteleyip, bana her türlü yardım ve kolaylığı gösteren Abdullah Altuntaş ve Şanlıurfa İl Turizm Müdürü Kadri Çetiner'e gösterdikleri ilgi, yardım ve dostluktan dolayı teşekkür ediyorum.

Hem çalışmak, hem de lisans derslerine devam etmek zor da olsa, bu zorluğu bilgi ve ilgileri ile yenmemi mümkün kılan Prof. Dr. M.Yıldız Hoşgören ve Prof. Dr.Suna Doğaner'e, arkadaşlık ve yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Pekcan ile Yrd. Doç. Dr. Bora Avşarcan'a da çok teşekkür ederim.

Tezde yer alan fotoğraf ve dıaların çekimi ile yazılımda büyük destek olmakla kalmayıp, gezilerimde de beni yalnız bırakmayan arkadaşlarım Emre Yücel, Aydın Taşçı ve Yaman Ural'a da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Nihayet, 25 yıllık bir özlemimi gerçekleştirmekte en büyük teşviği gördüğüm, görevde kaldığı sürece tez danışmanım olan, emekliliğinden sonra da ilgi ve yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Metin Tuncel'e ve hocamızın emekliliğinden sonra tez danışmanlığımı üstlenerek, beni en doğru şekilde yönlendiren Yrd. Doç. Dr. İlhan Yaşar Hacısalıhoğlu'na şükran hislerimi sunmak benim için büyük bir zevktir.

İÇİNDEKİLER

Öz.....	III
Önsöz.....	IV
İçindekiler.....	VI
Resim, çizim ve tabloların listesi.....	VII
Kısaltmalar listesi.....	X
Giriş.....	1
1. Bölüm : Birecik.....	8
A. Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Birecik.....	8
B. Geçmişten günümüze Birecik.....	9
2. Bölüm : Şanlıurfa.....	13
A. Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Şanlıurfa.....	13
B. Geçmişten günümüze Şanlıurfa.....	19
3. Bölüm : Mardin.....	25
A. Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Mardin.....	25
B. Geçmişten günümüze Mardin.....	27
4. Bölüm : Nusaybin.....	32
A. Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Nusaybin.....	32
B. Geçmişten günümüze Nusaybin.....	34
Sonuç.....	39
Kaynakça.....	41
Ek I Birecik ile ilgili resimler.....	46
Ek II Şanlıurfa ile ilgili resimler.....	52
Ek III Mardin ile ilgili resim, çizim, tablo ve planlar.....	61
Ek IV Nusaybin ile ilgili resim ve planlar.....	76
Ek V Fransız Devrimi Takvimi.....	84
Ek VI Olivier'nin Biyografisi, çizdiği Suriye ve Mezopotamya Haritası, güzergah krokisi.....	90

Resim, çizim, tablo ve kent planlarının listesi

Birecik ile ilgili resimler (Ek I)

1. Birecik hizasında Fırat Irmağı.....	s 47
2. Birecik' in genel görünümü	s 47
3. Kalenin güneybatı ucu	s 48
4. Urfakapı.....	s 48
5. Kalker kütlede oyuklar	s 49
6. Kaleden Birecik'in doğusuna bakış.....	s 49
7. Şanlıurfa-Gaziantep karayolu köprüsü ve Karşıyaka Mahallesi.....	s 50
8. Kelaynak kuşları.....	s 50
9. Kelaynak Koruma İstasyonu.....	s 51
10. Birecik Barajı Gölü.....	s 51

Şanlıurfa ile ilgili resimler (Ek II)

1. Şanlıurfa Kenti'nin kaleden genel görünümü	s 53
2. Balıklı Göl Ve Rıdvaniye Camisi.....	s 54
3. Ayn Zeliha Gölü.....	s 54
4. Sarayönü Caddesi.....	s 55
5. Vilayet Konukevi.....	s 55
6. Sarayönü Caddesi' nde eski bir ev.....	s 56
7. Ulucami Minaresi.....	s 56
8. Sipahi Pazarı.....	s 57
9. Bakırcılar Çarşısı.....	s 57
10. Bakırcı.....	s 58
11. İhramlı kadınlar.....	s 58
12. Kalenin hendeği.....	s 59
13. Şanlıurfa Kent Planı.....	s 60

Mardin ile ilgili resim ve çizimler (Ek III)

1	Mardin Kenti'nin genel görünümü.....	s 62
2	Kent merkezinin kaleden görünümü.....	s 62
3	Sur duvarı kalıntıları.....	s 63
4	Mardin kalesi ve surları.....	s 63
5	Ulucami' nin Minaresi.....	s 64
6	Cumhuriyet Caddesi.....	s 64
7	Kentin profil çizimi.....	s 64
8	Sur içinde dikey kademelenme.....	s 65
9	Uzun eksene paralel sokak.....	s 65
10	Uzun eksene paralel sokak.....	s 66
11	Cumhuriyet Meydanı.....	s 66
12	Uzun eksene dik sokak.....	s 67
13	Uzun eksene dik sokak.....	s 67
14	Latifiye Mahallesi' nde çeşme ve uzun eksene dik sokaklar.....	s 68
15	Mardin Belediyesi çöp toplama birimi.....	s 68
16	Latifiye Mahallesi çeşmesi.....	s 69
17	Cuma Tepesi izohipslerini izleyen enine dalgalanma.....	s 69
18	Cuma Tepesi izohipslerini izleyen enine dalgalanma.....	s 70
19	Mardin Valiliği.....	s 70
20	Mardin Belediyesi.....	s 71
21	Yenimahalle: genel görünüm.....	s 71
22	Yenimahalle: inşa halinde sokak.....	s 72
23	Yenimahalle: çatıda su depoları.....	s 72
24	Yenimahalle ve Yalımköy.....	s 73
25	Mardin İl Merkezi Ana Arter Planı.....	s 74
	Tablo 1: 18 ve 19. yüzyıllarda gezginlere göre Mardin Kenti' nin Nüfusu.....	s 75
	Tablo 2: Günümüzde Mardin Kenti' nin mahalleleri.....	s 75

Nusaybin ile ilgili resim ve çizimler (Ek IV)

1	Nusaybin Kenti' nin genel görünümü.....	s 77
2	Çağçağa Suyu.....	s 78
3	Nusaybin' in mahalleleri.....	s 78
4	Türkiye-Suriye devlet sınırı ve Kamışlı.....	s 79
5	Arkeolojik kazı alanı.....	s 79
6	Geleneksel mimari : kerpiç ev.....	s 80
7	Eski sokak dokusu.....	s 80
8	Geleneksel mimari : taş ev kapısı.....	s 81
9	İç avlulu taş ev.....	s 81
10	Pasajlı sokaklar.....	s 82
11	Çağçağa Suyu ve demiryolu köprüsü.....	s 82
12	Nusaybin Tren İstasyonu.....	s 83
13	Çağçağa Suyu' nun kent içindeki görünümü.....	s 83

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	aynı eser
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale-madde
ark.	arkadaşları
çev.	çeviren
bkz.	bakınız
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	editör
GAP.	Güneydoğu Anadolu Projesi
İA.	İslam Ansiklopedisi
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
no.	numara
R.	resim
s.	sayfa
sa.	sayı

Giriş

Gerek turist rehberi olarak, gerekse Turizm Bakanlığı'nın rehberlik öğrencilerinin uygulama gezilerinde eğitmen olarak Anadolu'ya geziye çıktığımızda, yöneltilen sorulara göre çoğu kent hakkında pek sınırlı bilgimiz olduğunu farkettilik. Özellikle rehberlik öğrencilerine referans yayınları önerirken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve bölgenin kentleri hususunda, değil İstanbul üzerine yüzyıllar boyunca yazılmış tarihi ve arkeolojik yayınlar, Ege ve Akdeniz Bölgeleri hakkında yazılmış genel konular sayısınca bile referans gösteremiyor veya bu referanslara ulaşamıyorduk. En önemli başvuru eseri, önceki baskıları Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden hiç bahsetmeyen, ancak son yıllardaki baskılarında bu bölgeleri, o da çok sınırlı şekilde ve klasik eserlere atıf dışında pek kaynak göstermeden veren Blue Guide (bkz. Kaynakça) idi.

1995 yılı Nisan ayında Turizm Bakanlığı'nın düzenlediği İnanç Turizmi programı çerçevesinde, anılan eserin yazarı Bernard McDonough ile tanışıp kitabında kullandığı yöntem hakkında konuşurken, yazar, kentlerin tarihçesi hususunda, gezi yazılarının önemine dikkat çekmişti.

Bu arada Prof. Dr. Metin Tuncel'in, seyahatnameleri birbirleri ve günümüzle karşılaştırılarak, kentlerin gelişmesinin tarih içindeki izlenmesinde önemini vurgulaması, 1998 yılında başladığımız yüksek lisans çalışmasının konusu hakkında gerekli bilimsel çerçeveyi hazırlamış oldu.

Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin Olivier Seyahatnamesi'ni önermesi ile de konu ortaya çıktı. Eserin asıl baskısına ulaşmakta zorlandığımız sırada, Prof. Dr. Kemal Beydilli'nin seyahatnameyi İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kitaplığı'nda gördüğünü belirtmesiyle anılan kitaplıkta yaptığımız araştırma ile eserin 3 ciltlik ilk baskısının K 239 no ile kayıtlı olduğunu gördük.

Kitaplar dışarı verilmediği, her gün de kitaplıkta çalışma olanağı bulunamayacağı için, hocalarımız Prof. Dr. Feridun Emecen ve Prof. Dr. İdris Bostan'ın yardımları ile, eserin 3 cildinin de fotokopisi aldırıldı. Bundan sonraki çalışmalarımız bu fotokopilerden yararlanarak yürütüldü.

İlk inceleme, Olivier'nin Anadolu topraklarından 2 kez, iki ayrı yerden geçtiğini ortaya koydu. İzlediği güzergahlardan biri, gemiyle geldiği Celindro'dan (günümüzde Gazipaşa) Karaman, Konya, Afyonkarahisar, Kütahya, İznik, Hersek, Diliskelesi, Gebze, Kartal üzerinden İstanbul; diğeri ise Halep'ten gelerek, Birecik, Şanlıurfa, Mardin ve Nusaybin üzerinden Musul idi.

Birinci güzergah çok uzun olduğundan, bir yüksek lisans çalışması içine sığdırılmazdı. Güzergahı belli noktalar arasında sınırlayarak incelemek kabil olsa da, gezginimizin Anadolu'da izlediği güzergahlardan birinin bütünlüğünü kırarak olması, bundan vazgeçerek, ikinci güzergahı çalışma alanı olarak seçmemize neden oldu ve konumuz hem izlenen yol, hem de coğrafi bölge bütünlüğü içinde çerçevesini buldu. Üstelik, bazı kentlerin baraj gölü suları altında kalacak olması nedeni ile toplumumuzun Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ve GAP'a gittikçe artan bir ilgi göstermesi, çalışmamızın güncelliğini de sağlamış oldu.

Seyahatnamenin ilgili bölümleri, Fransızca baskısından, tarafımızdan Türkçe'ye tercüme edildi. İlk güçlük de burada yaşandı; çünkü gezgin, tarihleri bazen Gregoryen Takvimi'ne göre, bazen de Fransız Devrimi Takvimi'ne göre veriyordu. Saint Joseph Özel Fransız Lisesi Kütüphanesi'nin ve arşivlerinin düzenlenmesi ile meşgul olan M. Michel Ange ve M. Robert PrevotEAU'nun yardımları ile ulaşabildiğimiz Quid Ansiklopedisi'nin 1996 baskısında, R. Lafont'un "Calendrier Republicain" maddesinde, bu takvimin Gregoryen Takvimi'ne dönüşüm cetveli veriliyordu. Bu suretle, gün ve yıl bilindikten sonra, tarihleri günümüze uygulama problemi ortadan kalkmış oldu.

Tercümelerden sonra, Olivier'nin, araştırma konusu yaptığımız kentler olan Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'de incelediği veya gözlemlediği konuları başlıklar halinde saptadık. Her yerde sıra gözetmeden hep aynı sisteme göre yapmasa da, kentin konumu, nüfusu, etnik ve dini yapısı, arkeolojik kalıntıları, sosyal yaşantısı, evleri ve bazen de iklim ve jeomorfolojisinden bahsediyordu. Jeomorfolojik ve botanik gözlemlerini yer yer ayrıntıya girerek, kentleri birbirine bağlayan yollarda seyahat ettiği sırada yapmıştı. Biz çalışmamızda, jeomorfolojik gözlemler ile, sosyal yaşam ve etnik yapıyı incelememekle beraber, giyim ve mimari öğeleri, kentin iklimi ile ilgisi olduğu ölçüde ele aldık.

İki yüzyıl önceki gözlemlere göre Birecik, Mardin ve Nusaybin'i günümüzdeki durumları ile karşılaştırmak üzere, bölgeye inceleme gezilerine gitmek gerekti. Bir okulda hekim olarak çalışıyor olmamız, ara tatillerden bu hususta yararlanmamıza zemin hazırladı.

Bölgeye ilk inceleme gezimiz 29 Ekim - 04 Kasım 1999'da Mardin ve Nusaybin'e oldu. İkinci gezi 20-25 Şubat 2000'de Mardin ve Nusaybin'e, üçüncüsü, 07-16 Nisan 2000 de Mardin, Nusaybin, Urfa ve Birecik'e, dördüncü kez, 18-21 Mayıs'ta Mardin, Nusaybin ve Urfa'ya, beşinci kez 16-25 Haziran 2000'de Mardin, Urfa ve Birecik'e oldu.

Bu inceleme gezilerinde kentlerin İl Turizm Müdürlükleri, Belediye ve müzeler başta olmak üzere, yerel yönetici ve görevlilerin yanısıra, esnaf ile de görüşüldü.

Bu gezilerde konumuzla ilgisi olduğu kadarı ile fotoğraf ve dia'lar alınarak, bilgisayara yüklendi. On makara dia ve iki makara fotoğraf filminden elde edilen toplam 432 adet resim içinden 11 tanesi Birecik, 17 tanesi Şanlıurfa, 24 tanesi Mardin, 19 tanesi de Nusaybin ile ilgili olmak üzere toplam 71 adet resim tezimizde kullanılmak üzere seçildi.

Geziler sırasındaki gözlemlerimiz, resmi dairelerde bile kent haritaları ve planlarının yetersiz olduğunu gösterdi. Nusaybin Belediyesi, Kasım 1999 tarihinde, elinde tek olan ilçe numarotaj krokisini tarafımıza karşılıksız verdi ve yine 2 adet kuru boya ile renklendirilmiş, Nusaybin'in mahallelerini işaret eden haritalardan dia almamıza izin verdi.

Mardin Belediyesi'nde kentin mahallelerini gösteren herhangi bir harita olmadığı, ancak 70 pafta halinde, 1/5000'lik kent planının olduğu öğrenildi. İl Planlama Müdürlüğü'nden elde edilen Mardin İl Merkezi Ana Arter Planı çalışmalarımızda çok yardımcı oldu.

Şanlıurfa İl Tanıtım Müdürlüğü'nden kentin mahalle sınırlarını da işaret eden, turistik amaçlı bir plan elde edildi.

Birecik'de ise kent ile ilgili herhangi bir plan veya kroki elde edemedik.

Nusaybin mahallelerini gösteren çerçeveli çizimin diasından elde edilen renkli fotokopi üzerine, bilgisayarda başlık yazısı ile mahallelerin isimlerini gösteren

ayrı etiketler yazılarak yapıştırılıp, taranarak tez metnine katıldı. Böylece kentin mahallelerini gösteren çizim elde edildi.

Mardin İl Merkezi Ana Arter Planı başlıklı çizim fotokopiyle çoğaltıldı. Kentin profilini gösteren Albert Galbriel'e ait çizim, Mardin; Aşiret, Cemaat, Devlet isimli kitap (bkz. Kaynakça) sayfa 90'dan diaya çekildi. Diadan alınan fotokopiden aydingere sadeleştirerek yapılan çizim taranarak metne ilave edildi. Mardin Kent'inin surları ve kalesini gösteren çizim de E. F. Alioğlu'nun Mardin, Şehir Dokusu ve Evler kitabı (bkz. Kaynakça) sayfa 27'den yine aynı yöntemle ve isimler Türkçe'ye çevrilerek çizildi.

Şanlıurfa Kenti'nin turistik şehir planından A4 boyutunda kağıtlara çekilen renkli fotokopiler birleştirilip, A3 boyutuna indirgenerek çalışmamıza konuldu. Mahalle sınırlarını kalemle belirginleştirerek alınan fotokopiler pek başarılı olmasa da kullanıldı.

C. Kürkçüoğlu'nun Birecik isimli tanıtım eserinde (bkz.: kaynakça) bulunan, bu kent ile ilgili kroki ise tezimize yerleştirilmeye değer bulunmadı.

Çalışma alanının fiziksel ortamını aşağıdaki gibi inceleyebiliriz :

a) Sınırları: Batıda, Hatay-Maraş çöküntüsünün doğu kenarı, doğuda Türkiye-İrak sınırının geçtiği Hazil Suyu, güneyde Türkiye-Suriye sınırı ile kuzeyde Güneydoğu Toros Dağları ile sınırlanan, 57.200 km yüzölçümlü bir bölgemizdir¹.

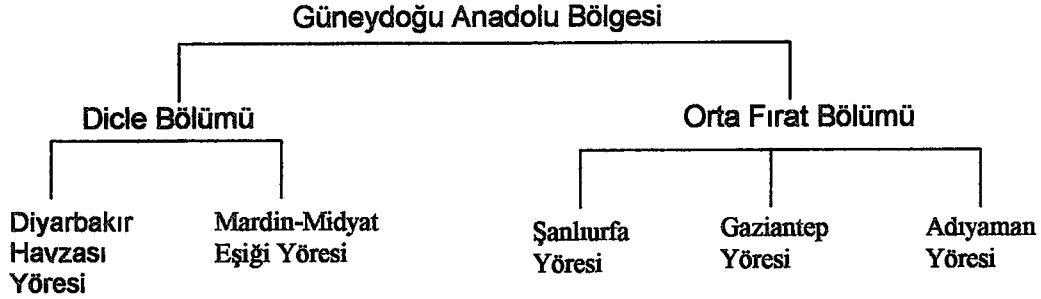
b) Yüzey Şekilleri: Rölief bakımından kuzey ve kuzeydoğu kenarları dağlık olduğu halde, geri kalan kısmı plato görünümünde orta irtifada dağlar ve tepelerden ibarettir². Volkanik oluşumlar, bölgede ikincil bir bölüm meydana getirecek kadar geniştir³. Türk Coğrafya Kongresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, Dicle Bölümü ve Orta Fırat Bölümü olarak ikiye ayırmıştır⁴ (bkz. şema 1).

1- M. Tuncel: **İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, Cilt 1, s: 43

2- A. Ardel: **Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahadeler**, Türk Coğrafya Dergisi, Yıl XVII, sa: 21, İstanbul 1961, s: 140

3- A. Ardel: **a.g.m.**, s: 140

4- M. Tuncel: **a.g.e.**, Cilt I, s: 60

Şema I : Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bölüm ve yöreleri.

Savur etrafındaki dağlarla, Raman Dağı arasında uzanan ve Silvan'a kadar yayılan neojen havzaya Diyarbakır Havzası adı verilir. Karacadağ'ın lav platoları bu bölümü batıdan sınırlandırmaktadır⁵. Bu kesim bir tarım alanıdır⁶. Ulam Köyü yakınlarında Dicle kenarındaki bazalt platolar Karacadağ lavlarının buraya kadar ilerlediğini gösterir⁷. Bu volkan sönmüş genç bir yanardağdır. Hilvan ile Viranşehir arasındaki çizgi Karacadağ'dan inen lavların batı sınırını meydana getirir⁸. Volkanın yüzeyi, her istikamete giden küçük akarsular tarafından ışınal şekilde parçalanmıştır⁹. Bu su ve kaynaklardan tarımda yararlanılmaktadır.

Diyarbakır Havzasından güneye doğru alçalan düzlükler arasına, irtifai 1.500 metreye kadar yükselen, Mardin-Midyat Eşiği girer¹⁰. Dicle Irmağı bu eşiği dar ve derin Kasnk Boğazı ile yarar. Bu eşik, ormanların yetişmesine imkan verecek kadar yağış alsada, zemin kalker olduğundan su tutmaz. Bu nedenle yörede samıç sayısı çok fazladır¹¹.

5- A. Ardel: a.g.m., s:141

6- T. Yücel: **Güneydoğu Anadolu Bölgesi**, Türkiye Coğrafyası Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri: VII, sa: A,5, s: 108

7- A. Ardel: a.g.m., s: 141

8- T. Yücel: a.g.e., s:115

9- A. Ardel: a.g.m., s: 144

10- T. Yücel: a.g.e., s: 112

11- T. Yücel: a.g.e., s: 112

Urfa Bölümü, üzerinde yükseltisi az (100 - 200 m) sırtlar bulunan geniş bir plato karakterindedir. Platonun Hilvan-Viranşehir çizgisi doğusunda kalan kesimini örten lav örgüsü henüz toprak oluşumuna geçememiş bulunduğundan, tarımdan çok, hayvancılığa elverişlidir. Çizginin batısındaki kısım ise kalker arazi olup karstik görünüme sahiptir¹². Urfa Platosu'nu teşkil eden lav ve kalker, su tutan yapılar olmadığından, yüzey susuzdur.

Urfa Platosu alanı Gaziantep yöresinde tedricen yükselir. Kurdağı (1150m) yörenin en önemli yükseltisidir. Yöre, Araban Ovası ile kuzey istikametinde Adıyaman Yöresi'ne uzanır. Bu son yöre, Güneydoğu Toroslar boyunca uzanan sade kıvrımlı petrol bölgesi ile, Fırat'a doğru alçalan ve ırmak kıyılarında 600 metreye kadar inen düzlüklerden ibarettir. Bu düzlükler Fırat tarafından 100-200 m. kadar yarıldığından, plato görünümüne sahiptir¹³.

c) İklimi: Bölgede kışlar, ne Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki gibi çok soğuk, ne de Akdeniz Bölgesi'ndeki gibi ılıktır. Kışın, kar 1-3 hafta yerde kalır; yazlar ise, Suriye Çölü'nün yakınlığı nedeni ile çok sıcaktır. Yıllık yağış ortalaması Toros eteklerinde 800 mm.'ye çıksa da, bölge Türkiye'nin en kurak bölgesidir¹⁴. Diyarbakır çanağında yağış (496 mm.), İç Anadolu'dan fazla da olsa, buharlaşma çok şiddetli olduğundan, bu kesim bir bozkır görünümündedir. Diyarbakır çanağında kışlar serttir (Diyarbakır, ocak ayı sıcaklık ortalaması: +1.8 derece). Mardin-Midyat Eşiği'nde ortalama yağış daha fazla (700 mm.) olduğundan, burada kalıntı meşe ormanları görülür; badem, üzüm ve tahıl yetişir¹⁵.

Urfa Plato'su bölgenin en kurak ve Suriye Çölü'nün sıcaklığından en fazla etkilenen yeridir. Bu bölümün sulanabilen Altınbaşak ve Ceylanpınar ovalarında pamuk yanında, zeytin, üzüm ve Antep fıstığı yetiştirilir.

12- T. Yücel: a.g.e., s: 115

13- T. Yücel: a.g.e., s: 119

14- T. Yücel: a.g.e., s: 105

15- T. Yücel: a.g.e., s: 113

Gaziantep Yöresi yıllık ortalama yağış bakımından Urfa Yöresi'nden, Adıyaman Yöresi de Gaziantep Yöresi'nden daha yağışlıdır. Güneydoğu Toroslar, Adıyaman Platosu'nu dondurucu Doğu Anadolu soğuklarından koruduğu için burası Gaziantep Platosu'na göre, kışın 2 derece, yazın ise 3.5 derece daha sıcaktır¹⁶.

Tezimizde Olivier Seyahatnamesi'ne göre karşılaştırmasını yapacağımız Birecik ve Şanlıurfa, Orta Fırat Bölümü'nün Şanlıurfa Yöresi'nde, Mardin ve Nusaybin ise Dicle Bölümü'nün Mardin-Midyat Eşiği Yöresi'nde yer almaktadır.

16- T. Yücel: a.g.e., s: 121

1- BİRECİK

A- Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Birecik*

..... "Altı saatlik bir yürüyüşten sonra, 2 Mart tarihinde, Fırat kenarında Birecik'in karşı sahiline ulaştık... Nehri bir dümen ve uzun bir sılıkla idare edilen, eğreti yapılmış, ön tarafı açık bir salla geçtik. Bütün kabile hep birlikte karşı kıyıya geçmek için acele ettiğinden, sal, at, eşek ve yüklerle o denli dolmuştu ki, nehri katederken zaman zaman içeri sular doluyordu. Neyse ki nehrin akışı durgundu ; bu nedenle geçiş kısa sürdü. Eğer bu geçiş iki dakika daha uzun sürse, eminim ki sal batardı.

Birecik hizasında, Fırat'ı, debi ve akış hızı yönünden Rhône nehri ile karşılaştırabiliriz. İlbahar başlarında, doğu Anadolu'da yağmur mevsiminin başlaması ve karların erimesiyle Fırat'ın debisi çok artar. Sonbaharda da Güneydoğu Anadolu'da yağış mevsimi başladığından, debi yine yükselir.

Eski zamanlarda Bırtha, Türkler tarafından da Birecik adıyla anılan Birth kenti, barındırdığı 3-4000 nüfus ile kalker bir yamaca yaslanmış ve oldukça harap durumda bir surla çevrilmiştir. Kentin alt kısmındaki kayalıklar üstünde, nehirden geçişi kolaylaştırmak veya önlemek üzere inşa edilmiş, yine harap bir kale yükselir. Silahlarımız, eşyalarımız ve görünümümüz, halkın ilgisini çekiyordu; özellikle iki atışlı tüfeğimizi gümrük memurlarının ellerinden zor aldık. Rehberimizin önerisiyle, çift atışlı tabancalarımızı gizlemiştik; çünkü bunların her an gümrükçülerin elleri arasında kaybolabileceğinden ürkmüştük.

Gecelemek için indiğimiz kervansaray, şehir dışında olup rahatlıkla iki kervan barındırabilecek kadar genişti; üst katı kalker kaya içine oyularak inşa edilmişti. Binanın çevresinde, parasız veya yer bulamayan yolcuların barınabilecekleri çok sayıda mağara mevcuttu.

Gümrük müdürünün, eşyamızı kontrol ettirmek üzere, hana memurlar göndermiş olduğunu öğrendik ; rehberimizin ticari mal taşımadığımız hususunda verdiği teminat ve İstanbul'dan aldığımız ferman sayesinde, bu zahmetten kolay sıyrıldık."

* Olivier Seyahatnamesi, Cilt II, s: 328 - 329 'den çeviri

B- Geçmişten Günümüze Birecik

Fırat Irmağı'nın (bkz. Ek:I R:1) derin vadi, boğaz ve dar geçitlerden geçtikten sonra, düze ulaşarak genişlediği yerde, ırmağın sol kıyısında kurulmuş bir kenttir.¹

Suruç'un batısında, 750 m irtifaında olan kalker plato, Fırat Vadisi kenarında 450 metreye kadar alçalır². Birecik Fırat'ın sol kıyısında, kalker bir kütlenin etrafını çeviren yarım daire şekilli yamaca konumlanmıştır. (bkz. Ek:I R:2)

Birecik, 1516'da Osmanlı idaresine katılincaya kadar³ Hitit, Asur*, Hurri, Mitanni, Roma, Emevi, Bizans, Selçuklu, Urfa Haçlı Kontluğu, Zengi, Artuklu, Timurlu ve Akkoyunlu hakimiyetlerinde kalmıştır⁴.

Kent, Osmanlılara geçtiğinde Urfa Sancağı'nın merkezi⁵ olarak teşkilatlandırıldıysa da, 1568-74'de Halep⁶ 1609'da ise Rakka Eyaleti'ne bağlanmıştır⁷. 17.yüzyılda bir ara müstakil sancak merkezi ilan edilen Birecik, 1653'de tekrar Rakka'ya bağlanmıştır. Kent, bu konumunu 19.yüzyılın ilk yarısına kadar koruduğuna göre, Olivier buradan geçtiğinde Birecik⁸, Rakka Eyaleti'nin bir sancak merkezi idi.

1856-57 Devlet Salnamesi'nde, Halep Eyaleti'nin Rakka Sancağı'na bağlı bir kaymakamlık görünen Birecik, daha sonra da Urfa Sancağı'na bağlanmıştır⁹. 1867'de, önemli bir telgraf haberleşme merkezi olduğu¹⁰ anlaşılan kent, 1919'da önce İngilizler, ardından Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 10 Temmuz 1920 yılında kurtulan Birecik, 1923 yılında ilçe merkezi olmuştur. Halen Şanlıurfa iline bağlı bir ilçe merkezidir.

-
- 1- İ. Bostan, "Birecik " **DİA**, İstanbul 1996 , Cilt: 6 , s.: 187-189
 - 2- A. Ardel , Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl XVIII Sayı 21, İstanbul 1961, s: 147
 - 3- İ. Bostan , **a.g.m.** s:188
 - 4- C. Kürkçüoğlu , **Birecik** , T.C. Kültür Bakanlığı Tanıtım Eserleri Dizisi / 68 Ankara 1996 s: 6
 - * C. Kürkçüoğlu , aynı eserin 6. Sayfasında, Birecik'in Kar Şulman-Aşaria adı ile Asurlulara başkentlik etmiş olduğunu yazarsa da , bu bilgiye incelediğimiz diğer kaynaklarda rastlamadık .
 - 5- İ. Bostan **a.g.m.** s:188
 - 6- **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler**, İstanbul 1971, Cilt 2, s: 208
 - 7- İ. Bostan **a.g.m.** s:188
 - 8- İ. Bostan **a.g.m.** s:188
 - 9- V. Cuinet **La Turquie d'Asie; Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'Asie-Mineure** ; Edition : Ernest Leroux , Paris 1891 Cilt II, s:267
 - 10- Marie de Launey ; **La Turquie** , A l'Exposition Universelle de 1867, s: 201

Pitcher'in, "Fırat'ın batı kıvrımı ile Zab arası elde tutulursa, Mezopotamya'yı işgal güç değil " yargısı¹¹, anılan çizginin batı ucunu teşkil eden Birecik'in stratejik önemini ortaya koyar.

Kentin sit koşullarının önemli bir ögesi olan ve yarım daire şeklinde yamaçların çevirdiği merkezi kalker kütleinin üzerinde, Birecik'in kalesi yükselir.(bkz Ek:1 R:3) Olivier'nin ziyareti esnasında harap durumda olduğu anlaşılan kale ve surlardan Moltke, İyi durumda ve metin yapılar¹² şeklinde söz ettiğine göre, gezginimizin seyahatinden sonra bu yapılar önemli ölçüde tamir edilmiş olmalıdır.

M.Ö. II. binden itibaren mevcut olduğu sanılan kale, günümüzde büyük tahribata uğramışsa da, çarşıya bakan güneybatı burcu restore edilmiştir. 1482 yılında, Sultan Kayıtbay tarafından yaptırılan 4 kapılı kent surların önemli bölümü günümüze ulaşmamış olup, yalnızca kentin doğusundaki Urfakapı (bkz Ek:1 R:4) , hemen tamamen ayaktaadır .Anıtlar Yüksek Kurulu'nca, Birecik'te korunması gereken eski eserler tesbit edilmesine rağmen, tahribat devam etmektedir¹³

İnsan tahribatının yanı sıra yumuşak bir yapı malzemesi olan kalkerin dayanıksızlığı¹⁴ ile Moltke'nin söz ettiği deprensellik¹⁵ ve 1839 Nizip Muharebesi öncesi, barut deposu olarak kullanılan hanın havaya uçması¹⁶ gibi tekrarlayabilecek afet ve kazaları da göz ardı etmemek gerekir.

Geçen yüzyıllarda, İran'a gitmek için birbirlerinden Karaman Ereğli'de ayrılan iki yol kullanılmaktaydı. Bu yollar:

1-Kayseri-Sivas-Erzurum ve

2-Halep-Birecik-Şanlıurfa-Diyarbakır üzerinden geçmekteydi¹⁷.

Özellikle Hindistan'dan gelen pamuklu ve ipekli dokumaların Avrupa'ya ulaşmasında ikinci yol daha sık kullanılıyordu. Şammar ve Aneze aşiretlerinin bu ticaret yolunu rahatsız ettikleri dönemde¹⁸ en emin yol, Birecik'ten geçen yoldu¹⁹.

11- D. E. Picher :Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Çeviren: B. Tırmakçı, Y.K.Y. İstanbul 1999 s:15

12- H. Örs : Moltke'nin Türkiye Mektupları , 2. Basım, Remzi Kitabevi s:196

13- C. Kürkçüoğlu, a.g.e. s:11

14- C. Kürkçüoğlu, a.g.e. s:12

15- H. Örs : a.g.e. s:196

16- H. Örs : a.g.e. s:316

17- H. G. Yurdaydın :Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han ; Nasuhü's Silahi (Matrakçı) Türk Tarih Kurumu Yayınları I.Dizi - Sa.3 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, s: 34

18- C. Orhonlu : Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı Eren yayıncılık 1987 s:48

19- H. Inalcık : Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi 1996 Eren Yayıncılık, 2.Baskı s:266-268

Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki ticaret yolu üzerinde Birecik'in konumunu, **Bağdat ve Halep'in iskelesidir**²⁰ diyerek, en iyi vurgulayan, Evliya Çelebi' dir. Kara ve su yollarının birleştiği böyle bir kavşakta, Olivier'in söz ettiği gümrüğün bulunması, kentin zenginliğini oluşturabilecek bir öge ise de olumsuz yönü de vardı: tüccar, gümrük ödemektense, malını gümrük kapısı olmayan yerde satmayı tercih ediyordu²¹. Bu durum, Birecik'in bir ticaret kenti olarak gelişmemesindeki etmenlerden biri olmaktadır. Günümüzde Birecik'te gümrük ve gümrükle ilgili herhangi bir resmi kuruluş yoktur.

Olivier kentte, bir katı kalker içine oyularak inşa edilmiş kervansarayda gecelemişti. Günümüzde Birecik'te kayaya oyularak yapılmış herhangi bir bina olmamakla birlikte, bazı dükkan ve evlerin bahçe ve arka kısımları, kayaya oyulmuş ve çeşitli işlevlere ayrılmış mekanlara sahiptir. Kayaya oyulmuş bir kervansaraya gezimiz boyunca rastlamadık. Ancak Urfakapı civarında, otopark olarak kullanılan arsanın arkasında duvar gibi yükselen dik kalker bölümdeki düzgün dikdörtgen şekilli bir sıra oyuk(bkz Ek:l R:5), adı geçen kervansarayın burada olabileceğini düşündürse de, Olivier'nin, gecelediği kervansarayı kent dışında göstermesi, bu bulgu ile çelişmektedir.

Birecik, kale merkez olmak üzere, bunun etrafındaki yarım daire kayalık yamaca yaslanmaktadır. Kent eski surların belirlediği güney sınırını aşarak (bkz Ek:l R:6), Meydan Mahallesi'nin bir uzantısı olan Yenimahalle ile güneye, Fırat'ın sağ kıyısı boyunca, Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun güneyinde yer alan Karşiyaka Mahallesi (bkz. Ek:l R.7) ile de güneybatıya doğru genişlemiştir. Kent Urfakapı ile belirlenen doğu sınırını da aşmış olup, Kurtuluş Mahallesi'nin uzantısı şeklinde gecekondulu mahalleleriyle, karayolu tünelinin sağ ve solunda, Şanlıurfa istikametinde genişlemeye devam etmektedir.

Olivier'nin 3 – 4 bin gösterdiği Birecik nüfusu, 1927 sayımında 9100 olarak saptanmıştır²². 1940'da 10 bini (10445)²³, 1975'te 20 bini (20081)²⁴ aşan nüfus 1997 yılında 37798 rakamına²⁵ ulaşmıştır. Günümüzde Birecik, kalenin yer aldığı

20- Evliya Çelebi: a.g.e., Cilt II, s: 208

21- S. Faroqhi : **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev: N. Kalaycıoğlu Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yayınları 5, 3.Baskı, s: 64

22- **1959 İstatistik Yıllığı**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no: 380, s: 68

23- **Genel Nüfus Sayımı**, İdari Bölünüş 26 Ekim 1975, D.İ.E., s: XXXVIII

24- **1997 Genel Nüfus Tespiti**, İdari Bölünüş, D.İ.E., s: 519

25- A.e., s: 519

kalker kütlenin kuzeybatısındaki Kelaynak Koruma İstasyonu (bkz Ek:I R.8-9) ile Zeugma antik kentinin sular altında kalmasına yol açacak olan Birecik Baraj Gölü (bkz Ek:I R:10) nedeniyle gün demde önemli yer işgal etmektedir.

2- ŞANLIURFA

A- Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Şanlıurfa*

..... "Birecik'ten sonra yolumuz birkaç saat müddetle, kalker tepelerden geçti. Urfa'nın 2-3 fersah berisinde eski volkan kalıntıları görünceye kadar, düz bir arazi katettik. Urfa'ya çok sarp ve merdivenli, taş döşeli bir yoldan indik. Basamaklar, yer yer, yerli kaya traşlanarak yapılmıştı. Belli ki yol, buralardaki Türk hakimiyetinden önce inşa edilmişti.

Geniş bir alan işgal eden Urfa, 30-40.000 nüfuslu bir kenttir. Eskiden Edesse veya Callirhoe şeklinde anılan kent, iki tepenin yamaçlarında kurulmuş olup, etrafı, halen bakımsız, bir surla çevrilmiştir. Bu iki tepenin arasında, kentin içme suyu ile, bahçelerin sulanmasında kullanılan suyu sağlayan gür bir pınarın yer aldığı, küçük bir vadi uzanmaktadır. Pınarın hemen alt tarafında inşa edilmiş 100 ayak kadar uzunluktaki bir havuz, muazzam sayıda bir balık topluluğunu barındırmaktadır. Balık sayısının bu denli yüksek rakamlara ulaşmasında, bunların kutsal olduğu ve yenirse insanları öldürecekleri inancı büyük rol oynamış olsa gerek. Saf insanlar ve inanç sahipleri için, balıkları beslemek ve onların, suya atılan yiyecek kırıntılarını kapmak üzere, dört bir yandan kopup, suyu karıştırmalarını seyretmek büyük bir keyif teşkil ettiğinden, birçok çörek satıcısı kenarda bekliyorlar. Bu âdeti ilk başlatan her kim ise, hayran olmamak elde değil; çünkü, balık sayısına göre çok dar kalan bu havuzun etrafı, çağlar boyunca, kentin en kalabalık ve canlı kesimini teşkil etmiştir. Havuzun bir kenarında cami, karşı kıyısında ise kavak ağaçları yer almaktadır.

Urfa evleri, kesme taştan yapılmış, bir- iki katlı, düz damlı sağlam binalardır. Sokakların ortasında iki üç ayak genişliğinde, yağmur suyunu ve evlerden gelen atık suları toplamaya yarayan akaçlar bulunur. Akaçların her iki yanı oldukça temiz yaya yollarıdır.

Urfa'daki cami sayısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün diğer kentlerinde görüldüğü gibi, herhangi bir Avrupa kentinde görülen kilise sayısından daha fazladır. Her cami, şekli ve boyu gelirine göre değişen sayıda minareye sahiptir. Kentte, Ermenilere ait bir kilise ile bunun bitişiğinde, cemaat piskoposunun oturduğu bina

* Olivier Seyahatnamesi, Cilt II, s: 328 – 335 'dan çeviri

bulunmaktadır; cemaatin, kent dışında, rehberimizin tavsiyesi üzerine bizim de yerlaştığımız bir misafirhanesi vardır. Urfa'da çarşılar, kubbeli sağlam yapılardır; bazıları kumaş ticaretine ayrılmışken bazıları da el sanatı erbabına tahsis edilmiştir.

Kent halkı, Araplar, Kürtler, Türkler, Ermeni ve Yahudilerden ibarettir. İlk üç kesim Müslüman olup, halkın dörtte üçünü teşkil ederler. Yahudiler en az nüfuslu ve en fakir kesimi meydana getirirler. Ermeniler, Halep-Diyarbakır-Musul ticaretini elinde bulundurduklarından, halkın en zengin kesimini oluşturmaktadırlar.

Urfa, yalnızca ticari malların depo edildiği bir kent değil, aynı zaman da büyük miktar buğday, arpa, bakla, nohut ve fasulyenin de yetiştiği; ve çeşitli süs eşyaları ile bir tür pamuklu bezin de imal edildiği bir merkezdir. Halep ve Diyarbakır üzerinden Suriye ve Anadolu'ya pazarlanan çok güzel maroken derilerin de, Urfa işi olduğunu kaydetmemiz gerek.

Kent çevresinde çok az bağ bulunmaktadır. Yahudi ve Ermeniler, ancak kendilerine yetecek miktarda, beyaz ve kırmızı şarap imal etmektedirler. Bu şaraplar, içine çam kozalağı katıp kaynatılarak yapıldığından, zift gibi kokar. Bu tada alışkın olmayanlarca tüketilmesi zor bir şaraptır; terkinde kozalak olmasa, oldukça iyi kaliteye sahip olduğu söylenebilir.

Kadınlar sokakta, ayaklarından başlarına kadar, beyaz pamuklu bir örtü ile kapanarak gezerler; siyah kıldan mamul bir peçe, yüzü örterek sokak kıyafetini tamamlar; bu peçenin arasından kadınlar etrafı görseler de, dışarıdan bakan için, onların yüzünü görmek imkansızdır.

Erkeklerin kıyafetini Suriye de gördüğümüz erkek kıyafetlerinden farklı bulmadık: katolik rahiplerinin tören kaftanına benzeyen düz siyah veya siyah-beyaz çubuklu aba, bu kıyafetin ana unsurudur. Fakirler ve köylüler belden biraz aşağı sarkan kısa kollu bir tür kazak giyiyorlar; bu kazağın tüm süsünü, sırt kısmında, tepesi aşağıda bir üçgen yapan, parlak alaca renkli kısım teşkil eder. Halep'in güneybatısında, Marrhas'ta ince yünden imal edilen, 8-10 kuruş fiyatla satılan bu kazağa, kıyı kesimlerinde pek rastlanmaz; abalar, sadece yünden, veya yün ve tiftik karışımından imal edilip 10-12 kuruşa satılıyor; ama, yüz kuruşa satılan abalar da gördük.

Burada da kız çocukların burnunu delip, altın veya gümüş bir halka geçirme adeti mevcut! Burnuna büyük altın halkalar takarak dolaşan kadınlara da rastladık. bu tür süse sahip kadınları Suriye'nin kırsal kesiminde de görmekte birlikte, hızma takma alışkanlığı orada, Urfa, Mardin, Musul, Bağdat ve diğer iç yöre kentlerindeki kadar yaygın değildi.

Urfa'da geçirdiğimiz 15 gün süresince hava biraz soğuk ve değışkendi; zaman zaman don görüldü ve sık sık yağmur yağdı; 17martta, şehrin iki fersah uzağındaki alçak dağlara kar düşmekle beraber, aynı gün eridi. Kuzeybatıdaki tepelerde sümbül ve diğer bazı soğansı bitkiler de gördük; bitki örtüsü de boy atmaya başladı. Bu bulgulara dayanarak, bu mevsimde, Urfa'nın da Halep ile aynı iklim koşullarını taşıdığına karar verdik. Halep denizden daha uzak olduğundan, yazlar belki orada daha sıcak geçer; ama iki kenti de yazın aynı rüzgar serinletir.

Kalker bir tepede yer alan kale, merakımızı celbetti. Yer yer kayaya oyulmuş sarp bir yoldan yukarı çıktık. Kalenin içine girdiğimizde, burayı korumakla yükümlü birkaç yeniçeriye barınak olan bina dışında, yıkılmış veya yarıya kadar devrilmiş duvarlar, çökmüş kemerler, göçmüş mahzenler, tek kelimeyle, harabeler dışında, hiçbir şey göremedik. Kalenin kente dönük kısmında, sur duvarının hemen kıyısında, uzun bir platform, bunun da her iki ucunda, korent tarzı başlığa sahip birer sütun gördük. Bu iri sütunların kaidesi, daha yakın tarihlerde örülmüş bir duvar ile kaplanmıştı. Harabeler arasında gezinerek bu platformun çevresini dolandık. Şeklinin, uzunca bir kare olduğunu, uzun kenarlarında bir kapı ve ikişer penceresi olan bir tonoz üzerine inşa edilmiş olduğuna dikkat ettik. Sütunlardan bir tanesinin gövdesinde, kaideden, tüm uzunluğunun ¼ kadar yüksekliğine uyan yerde, taşa kazınarak yapılmış ama çok aşınmış, Arap harfleri ile yazılmış bir kitabe gördük.

Türbe olduğunu sandığımız bu yapıdan biraz ötede, bu bina ile eş zamanlı inşa edildiğini düşündüğümüz bir başka yapının, kaidelerine kadar yıkılmış giriş sütunlarını gördük.

Sarp bir tepeye kondurulmakla beraber, kalenin duvarları çok yüksekti. Arapça yazıtlardan anladığımız kadarı ile kale duvarları Araplar tarafından, daha eski tarihlerde yapılmış surları kaplayacak biçimde inşa edilmişti; yıkık kısımlardan, alttaki daha eski duvarlar görülebiliyordu.

Bu eski kalede dikkatimizi en çok çeken yapı, surun kırlara dönük kesiminde, kaya oyularak meydana getirilen hendeki ki, tahminimize göre derinliği 35-40, eni ise 25-30 ayak kadardı. Böyle bir hendeği, sert bir kayada açabilmek herhalde çok zahmetli bir iş olup, çok da uzun zaman almış olmalıydı. Hendekten sonra, tepe daha da yükseliyor; öyle ki, şehre nazır kaleye, bir başka tepe hakim oluyordu.

Kalenin etekleri, karşı tepe ve daha ötekiler, tek kelimeyle, kentin batısındaki bütün yamaçlarda, kayaya oyulmuş kare veya oval ağızlı mezarlar görülmekteydi.

Yine kayaya oyulmuş 7-8 basamaklı bir merdivenden inerek girdiğimiz mezar odasının bir duvarında merdiven, kalan üç duvarında ise birer adet yarım dare şekilli girinti vardı. Her girintinin önünde de, 5-6 ayak uzunluğunda, 1,5 ayak genişlik ve 2 ayak yüksekliğinde, muhtemelen ölülerin bırakıldığı sekiler gördük. Ama her mezar odasını, bunun kadar sade zannetmeyin; kemerleri sanatkarane oyulmuş mezarlar yanında, birkaç yeraltı odasına sahip olanlar ve İskenderiye'de gördüklerimiz gibi hücreli mezarlar da vardı. Urfa'daki hücreli mezarların, İskenderiye hücreli mezarlarından temel farkı, Urfa'dakiler tek ana hücreye sahipken, İskenderiye'dekilerin üstüste birkaç sıra hücreye sahip olmasıdır. Urfa kaya mezarları, daha sert kalkerden oyulduğundan, Mısır'ın granüler ve deniz kabuklu kalkerine oyulmuş mezarlardan daha dayanıklıdır.

Kuşkusuz bu eserler, sanatın baştacı edildiği devirlere aittir. Hele mezarlardan birinin girişinde, yonca yapraklı öyle güzel bir kenar süsü vardı ki, bu oyma, modern tekniklerle yapılsa ancak bu kadar güzel olabilirdi. Mezar odası diğerlerinden daha geniş, girinti ve sekisi olamayan bir mekândı; yalnızca dipte, yarım kubbeli bir niş vardı. Burayı önce şapel zannettik ama, aynı şekle sahip altı tane daha, nişli küçük yapı görünce, bunların da mezar olduğuna hükmettik.

Bu mezarların çoğunda gördüğümüz pencereler, kanımızca, daha ileriki dönemlerde, ölü evleri, gerçek konut olarak kullanıldığında açılmış. Bu durum, pencere ve girişlerin işçilik farklılığından kolayca anlaşılabilir. Mezar girişlerinde içeriği korumak üzere kapı kanatları içine derin yuvalar oyulmuş olduğu halde, pencerelerde bu çerçeve oyuklarını göremedik ;ayrıca pencerelerin çok kaba biçimde oyulmuş olduğunu farkettilik. Üstelik, pencereli bütün mezarların duvarlarının, içeride yakılmış ateşten tüten duman ve isten karardığı da rahatlıkla

görülmekteydi. Günümüzde bile, kente yakın bu mezar odalarında ikamet eden ailelere rastlanabilir.

Bu mezarların çoğu, halk tarafından Topdağı olarak anılan, kaleye hakim tepede bulunmaktadır. İhtimaldir ki ;yakın zamanlarda kaleyi dövmek için buraya toprak çıkarılıp mevzilendirilmişti.

Kalenin eteklerinde, kent Ermenilerinin severek yediği söylenen, hiç tanımadığımız bir tür salyangoz bulduk ; şekil itibariyle İspanya, İtalya ve güney Fransa'daki türlerden farklı olmamakla birlikte, enine çizgili kızılımsı gri renkteydi; gövdesindeki daha koyu renkte iki leke üzerinde sarı benekler vardı ; duru beyazlıktaki ağzı, öne doğru kıvrıktı (pl. 31, şek. 8, A,B).

Kentde, Abgar Krallığına ait çok sayıda madalyon ve bakır para bulunabilir. Bu paralar çok kırılğan bir bronz türünden yapıldığı için, oldukça dayanıksızdır ; Selevki devrine ait olanlar hem daha sanatlı yapılmıştır, hem de çok nadir bulunur. Bu devre ait mükemmel durumda, çok güzel madalyonlar gördük. Roma İmparatorluğu' na ait bazı bronz madalyonlar da bulmak olası. Geç İmparatorluk devresine, Haçlılar ve Arap dönemlerine ait paralara öyle sık rastlanmaktaydı ki, zaman zaman, bize torbalarıyla madalyonlar ve paralar getirip birer -ikişer paraya pazarlayanlar oluyordu. Bu para ve madalyonların arasında, figürlü olanlar ile bir tarafı Arapça yazılı diğer tarafı Yunan figürü taşıyanlar, özellikle dikkat çekiyordu; bu arada, levhalarda şekillerini görebileceğiniz, Part devrine ait iki muska edinmek fırsatımız oldu ; üzerinde hem yazı hem şekil olan ve levha 33. şekil 6 da gösterilen birincisi, kızıl akikten mamul ve daha küçük olmakla birlikte, diğerinden daha sanatlıydı. Levha 33, şekil 7'de gösterilen ikinci muska, siyah serpantinden yapılmış olup, üzerinde sadece şekiller taşıyordu.

Bilindiği gibi, eski çağlarda Edessa adı verilen kent, uzun bir süre, Fırat ötesi Osrohoen eyaletinin merkezi olmuştu ; Selevkiler, Suriye'ye hakim oldukları sürece, kenti de ellerinde bulundurdular. Sonradan kent Abgarların eline geçti ve hanedan Urfa'ya yerleşti. Abgar hanedanından kral Osebius dinler tarihinde, muzdarip olduğu cüzzam hastalığından kurtulmak için İsa peygambere gönderdiği yakarma mektubu ve buna İsa 'nın gönderdiği karşılık ile tanınır. Mektubunda, peygamber, krala, kendisini iyileştirmek için, havvarilerinden birini göndereceğini müjdelemektedir; nitekim, İsa'nın ölümünden sonra havvari Teode, Urfa'ya gelip, hem kralı iyileştirir, hem de halkı İsa dinine çevirir. Bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra, Karakalla kenti alır

ve eyalet şeklinde Roma İmparatorluğu' na katar. İmparator bu kentte, gladyatörlükten mahkeme reisliğine yükselen ve imparator olma hırsı ile kavranan Makren'in adamları tarafından katledilir. Ebubekir'in hilafeti zamanında da Urfa Araplar'a geçer. 1092'de Haçlılar'ın eline geçen kent, bir kontluk merkezi yapılır. Halep ve Mısır Memluk sultanlarına tâbi olan ve Timur tarafından soyulan Urfa, 1517'de 1. Selim döneminde tüm Mezopotamya dahil olmak üzere fethedilir ve Osmanlı toprağı olur. O tarihten bu yana da Urfa'nın gördüğü en kötü günler, padişah fermanlarına rağmen burada tutunmaya çalışan, idareciliğı zayıf paşaların mücadeleleri esnasında yaşanır. Sonunda zehirlenerek veya başı kesilerek öldürülen paşaların isyanları, sadece askeri seferlere neden olmuş ve hiçbir yarar sağlamamıştır. Bu başkaldınlar, yalnızca, paşaların nedenli kusurlu olduklarını, kendilerine, görevlerini gerektiğı gibi yaptırmak için Divan'ın ne kadar zorlandığını ve bunları ne denli zorluklarla yola getirebildiğini kanıtlar. Biz de şahit olduğumuz olayları sadece kendimize saklıyor ve susuyoruz.

Urfa'ya vardığımızda, halkı büyük bir çalkantı içinde bulduk."

B- Geçmişten Günümüze Şanlıurfa

Şanlıurfa kenti, Birecik'ten itibaren uzanan kalker yapılı platonun¹ dağlık kütleyle sokulduğu yerde, batı kenarı faylı yapıya² sahip Topdağı'nın kuzeydoğu ve doğusunda kurulmuştur.

Gezginimiz Birecik'e doğru gelirken, beraberindeki heyetin ne denli susuzluk çektiğine bakarak³, Diyarbakır-Malatya-Sivas-Erzurum-İran yolu ile Mardin-Nusaybin-Cizre-Musul-Basra yolunun ayrım noktası olan Şanlıurfa'dan, Moltke'nin vaha⁴ olarak bahsetmesi, kurak platodaki en önemli su kaynaklarının burada bulunduğunu anlatır. Nitekim, Karakoyun Deresi'nin, güney-güneydoğu istikametine yöneldiği noktanın güneyinde, aralarından bir pınarın doğduğu iki tepe, Şanlıurfa kentinin ilk kuruluş yeri, çekirdeğidir (bkz: Ek:II, R:1). Üzerinde, kalenin inşa edildiği tepe de, bu iki yükseltinin güneyine isabet eder ; arada ise, pınar sularının meydana getirdiği ve havuz şekline sokulmuş iki gölcük bulunmaktadır. Bunlardan büyüğü, içerdği saz balıklarına atfen "Balıklı Göl" (bkz: Ek:II, R:2) diye anılır. Olivier'nin de işaret ettiği gibi, bu büyük havuzun bir kenarını Rıdvaniye* Camisi ve külliyesi (bkz: Ek:II, R:3), diğer kenarını da, selvi, söğüt ve çınar ağaçlarının gölgelediği turistik kafeterya ve lokantaların bulunduğu bir alan kaplamaktadır. Bu alanın kale eteklerine komşu kısmında, bir öncekinden daha küçük, Ayn Zeliha Gölü (bkz: Ek: II, R: 4) yer almaktadır.

Kentin ilk yerleşim alanı, Karakoyun Deresi ile Kale arasındaki tepelik alana uyan ve günümüzde Göl, Çarşılar, Camikebir, Bıçakçı, Yakutiye ve Pınarbaşı mahallelerinin yer aldığı bölümdür.

Olivier'nin söz ettiği kent surlarından, Harran Kapısı, Bey Kapısı ve Mahmutoğlu Kulesi'ne ait duvar parçaları halinde bir takım kalıntılar⁵ halen mevcut olsa da, kenti çevreleyen tarihi surlar günümüzde ortadan kalkmıştır.

Şanlıurfa'nın ilk yerleşim yeri göz önüne alındığında, bu surların, kuzeyde, eski Gaziantep yolu ile Karakoyun Deresi kıvrımı, doğuda, Mahmutoğlu Kulesi,

- 1- G. A. Olivier: **Voyage Dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse**, Fait Par Ordre du Gouverneman Dans les Six Premieres Années de la Republique, Paris 1801, cilt II, s: 322
- 2- A. Ardel: Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahadeler, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl XVII, sa: 21, İstanbul 1961, s: 146
- 3- G. A. Olivier: a.g.e., cilt II, s: 326
- 4- Moltke: **Türkiye Mektupları**, Çev: H. Örs, 2.Basım, Remzi Kitabevi, 1995, s:199
- * Halk Rıdvaniye şeklinde telaffuz eder.
- 5- A.Cihat Kürkçüoğlu: **Şanlıurfa Valiliği, Peygamberler Şehri Şanlıurfa Broşürü**, TİSAMAT Basım Sanaii, 1997

güneyde, Harrankapı Caddesi ve batıda, Suruç Yolu Caddesi boyunca uzanıyor olduğu düşünülebilir (bkz: Ek: II, Şanlıurfa Kent Planı).

Günümüzde Şanlıurfa kenti, surların sınırladığını düşündüğümüz çekirdeğini her yöne doğru aşmakla birlikte, en belirgin genişlemeyi kuzey ve kuzeydoğu istikametine doğru kaydetmiş olup, çok merkezli bir kent haline dönüşmüştür:

Kale ile Karakoyun Deresi arasında uzanan ve birbirlerine paralel olan Vali Fuat, 12 Eylül ve Sarayönü Caddeleri boyunca olan bölüm, kentin turistik ağırlıklı kesimini meydana getirmektedir. Tarihi çarşı ve hanlar ile dini öneme sahip ziyaret yerleri bu kesimdedir.

Sarayönü Caddesi'nin (bkz: Ek:II, R:5) bir devamı olan Atatürk Caddesi eksenini, Abide Meydanı'na kadar, Vilayet, Belediye, Adliye, Defterdarlık, Zırai Donatım Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu gibi resmi hizmet binalarının uzandığı idari merkezdir.

Abide'den, Diyarbakır ile Mardin karayolları arasında kalan kısım, Harran Üniversitesi Kampüsü, DSİ Tesisleri, Karayolları, GAP İdare Müdürlüğü ve Tesisleri, Tugay Komutanlığı gibi, hizmete ait diğer kurumları içeren kesimdir.

Şanlıurfa kentinin sokak ve caddeleri, herhangi bir modern kentte rastlanan asfalt kaplama yollarla aynıdır. Olivier'nin sözünü ettiği, ortası akaçlı tarihi sokak kalmamıştır. Eski kent dokusunun bir bölümünü feda ederek 1956 yılında açılan Vali Fuat Caddesi'ne ağızlanan sokaklardan bazıları, Arnavut Kaldırımı tabir edilen eski tip sokaklar olsa da, gezginimizin betimlediği sokak yapısında değildiler.

Yine bu civarda bulunan Rasgeldi ve Yorgancı Sokakta, gezginin sözünü ettiği, yerel dilde havara⁶ denilen, kalker kökenli taştan inşa edilmiş, dış duvarları ve duvar süsleri sağlam ama ahşap çatı ve döşemeleri çökmüş metruk, iki katlı tarihi evler yanında Vilayet Konuk Evi gibi restore edilmiş binalara da (bkz: Ek:II, R: 6-7) rastlanmaktadır. Bu tür dar ve kıvrımlı sokaklar ile eski evlerin duvar örgü tekniği, yapıları iklime uygun hale getirerek, sıcaktan korunma kaygısı taşır*.

6- G. Büyükmihçı: Urfa Evleri Plan Oluşumları, Arkitekt, Aralık 2000, sa:12, s: 73

* Şanlıurfa ortalama yıllık sıcaklık: 17.9 °C

En yüksek ortalama sıcaklık: Temmuz: 31.5 °C

T.C. Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü: Ortalama, Ekstrem Sıcaklık ve Yağış Değerleri Bülteni (günlük-aylık), Ankara 1981

1516 Dedekargın* Muharebesi⁷ ile Osmanlılar'a katılan Şanlıurfa'dan, resmi devlet kayıtlarında ilk defa 1594 de Ruha⁸ adı ile bahsedilmekte olduğundan, Ruha veya Rakka Eyaleti'nin kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir.

Basra Körfezi'nden, Akdeniz'e doğru izlenen en uygun yolun, Musul, Mardin, Şanlıurfa ve Halep üzerinden geçtiği göz önüne alındığında, Şanlıurfa geniş olanaklara sahip bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır⁹. Kanuni'nin İran seferi sırasında, kışlamak üzere Halep'e çekilirken, 14 Aralık 1548'de, Şanlıurfa'da, orduya 1 gün istirahat verdiği ve askerlerin bir kısmının da burada kışladığı¹⁰ düşünülürse, kentin ikmal ve iaşe konusundaki refahı vurgulanabilir.

Moltke'nin, hala büyük ve güzel, bir minare, kubbe, selvi ve çınar şehri¹¹, Olivier'nin de, minare adedinin çokluğunu canlı bir şekilde vurguladığı Şanlıurfa'da, tarihi değere sahip 39 cami ve mescit¹² bulunmaktadır ki, günümüzde kentin ancak tarihi dokulu bölümünde manzaraya hakim bir görünüm yaratmaktadır. Kaleden kentin bütününe bakıldığında, yüksekliği ile dikkat çeken hakim yapı, artık minareler değil, Abide Meydanı'nda, halkın özellikle akşamları yoğun olarak gittiği, alış-veriş merkezleri ile çeşitli eğlence mekanlarını bünyesinde barındıran Yimpaş binasıdır (bkz: Ek: II, R:1).

Olivier, Şanlıurfa'da ticari malların depo edildiğinden, çevresindeki toprağın verimliliğinden bahsederek, kent çarşılarının da, mallarla dolu olduğunu belirtir. Kentin bu zenginliğinde, önemli bir gümrük merkezi olan Diyarbakır'a uğramaktansa, gümrük vergilerinden kurtulmak için Mardin üzerinden Şanlıurfa'ya yönelerek, mallarını burada gümrüksüz satma kaygısı¹³ da rol oynamış olabilir. Diyarbakır ve Mardin üzerinden gelen ticari yolların odaklandığı Şanlıurfa'da çarşıların çokluğu, bir mahalleye adını vermekle kalmamış, canlılıklarını günümüze dek koruyabilmişlerdir.

* Pitcher bu ismi Kargındede olarak yazsa da biz N. Göyünç'ün yazdığı şekli almayı tercih ettik.

- 7- D.E. Pitcher: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çeviren: B. Tırmakçı, Y.K.Y. İstanbul 1999, s:151
- 8- D.E. Pitcher: **a.g.e.**, s: 202
- 9- D.E. Pitcher: **a.g.e.**, s: 184
- 10- H.G. Yurdaydın: **Beyan-ı Menazil Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Nasuhü's Silahi (Matrakçı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Dizi, s: 110, 238, 253
- 11- Moltke: **a.g.e.**, s: 198, 284
- 12- A. C. Kürkçüoğlu: **Şanlıurfa Camileri**, Şanlıurfa 1997, s: IX, özet
- 13- S. Faroqui: **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650, Çeviri: N. Kalaycıoğlu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yayınları 5, 3.Baskı, s: 64

Geleneksel yapıya uygun olarak çarşılarda, belirli esnaf grupları kendilerine ayrılmış bölümlerde ticaret ve zanaatlarını yürütmektedirler. Çarşıların eski adları korunmuş da olsa, yüzyıllar içinde, işlevleri değişebilmiştir. Örneğin, Sipahi Pazarı (bkz: Ek: II, R: 8), günümüzde, halı ve kilimcilerin yoğunlaştığı bir çarşı haline gelmiştir. Bakırcılar Çarşısı'nda ise (bkz: Ek: II, R: 9), eski bakırlar turistik eşya olarak tezgahlarda yerini almış olup, satılan mutfak gereçleri, modern gereçlerdir.

Şanlıurfa halkının giyimi modern giyim olmakla birlikte, kırsal kesimden, alış-veriş için gelenler ile bazı yaşlı erkeklerin, ağı geniş, baldırları dar pantolon ile dik yakalı gömlek ve pantolon ile aynı kumaştan ceket giymekte olduklarını gözlemledik. Bu kıyafeti başa giyilen düz beyaz veya siyah-beyaz, yahut da kırmızı-beyaz poşu ile tamamlamakta idiler. Kırsal kesimden gelen kadınlar ise, genelde kahverengi veya beyaz ihramlara bürünmekteydiler (bkz: Ek: II, R: 11).

Şanlıurfa, Abgar Krallığı'nın kuruluş yeri ve merkezi olarak bilindiği gibi, dinler tarihi açısından da önemli bir kent olmuştur. Özellikle, İslamiyet'in yayılma devresinde, Doğu Roma İmparatorluğu ile müslümanlar arasında sınır kenti olması nedeniyle, karşılıklı alınıp verilen Şanlıurfa, 11. yüzyılda, Fırat Kentleri Teması'nın merkezi olmuş ve nispeten istikrarlı bir konum elde etmiştir.¹⁴

Büyük Selçuklu hakimiyetine geçen kent, Anadolu Selçukluları yardım etmeyince,¹⁵ Haçlılar tarafından ele geçirilerek bir kontluk merkezi olmuştur. Bu küçük devlet de, Şanlıurfa'nın ticaret ve toprak zenginliğinden o denli yararlanmıştı ki, Malatya gibi büyük bir kenti hakimiyetine aldığı¹⁶ gibi, haçlı ana ordusuna zahire yardımı yapabilişti¹⁷; hatta, Mevdud, Şanlıurfa'yı düşürebilmek için, öncelikle kentin çevresindeki verimli araziye tahribe başlayarak zayıf düşürmeyi hedeflemişti. Sonuçta kent sönükleştiğinden, Haçlı Kontluğu'nun merkezi, Şanlıurfa'dan Tell-Basis'e taşınmıştı.¹⁸ 1222'de Anadolu Selçuklu hakimiyetine girinceye¹⁹ kadar Şanlıurfa bu hıristiyan devletin merkezi olmuştur.

14- G. Ostrogorsky: **Bizans Devleti Tarihi**, Çeviren: F. Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi, Sayı: 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s: 292

15- Claude Cahen: **a.g.e.**, s: 14

16- Işın Demirkent: **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, s: 62, 82

17- Işın Demirkent: **a.g.e.**, s: 16

18- Işın Demirkent: **a.g.e.**, s: 145

19- D.E. Pitcher: **a.g.e.**, s: 52

Osmanlı hakimiyeti devrinde, Rakka Eyalet'inin bir sancak merkezi olan Şanlıurfa bir ara bu eyaletin merkezi olmuştur²⁰. Bu konumunu uzun süre sürdüren kent, 1867'de Halep Eyaleti'nin bir sancak merkezi olarak görünmektedir²¹.

I. Dünya Savaşı sonuna kadar yabancı devlet işgali görmeyen kent, 17. yüzyılda, Celali İsyanları sebebiyle işgale²², tahribata²³ ve göçlere²⁴, bazı Türkmen aşiretlerinin* kaçgun ve yerleştirme²⁵ hareketleri esnasında çeşitli zararlara uğramıştır. 1837 yılında, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun işgaline uğrayan²⁶ Şanlıurfa'nın bu hareketliliği kentin kalesinin yüzyıllar boyunca sağlam kalmasını gerektirmiştir. Günümüzde, Balıklı Göl ve çevresindeki ziyaret ve dinlenme amaçlı turistik alanın bir parçası olarak işlev gören kalenin duvarları restore edilmiş olmakla birlikte, iç kısmındaki bütün yapılar, antik stoadan arta kalan iki sütun dışında, yıkıntı halindedir.

Kalenin hendeği (bkz: Ek: II, R: 12) hala dikkat çeken ve yerli kalker kaya oyularak meydana getirilmiş bir eser olmakla birlikte, yerleşim yerine komşu güney kısmı, bir çöplük görünümündedir.

Kalenin yer aldığı tepenin etekleri ile, hemen batısındaki Topdağı'nda Olivier'in söz ettiği kaya mezarlarına rastlayamadık; Topdağı'nın, bir mahalle olarak, yerleşimin bir parçası olması, bu kaya mezarlarının konut inşa kaygısıyla ortadan kaldırılmış olduğunu göstermektedir.

20- Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Devlet Kitapları 1000 Temel Eser, İstanbul 1971, Cilt I, s: 84

21- Marie de Launey: *la Turquie*, 1867, s:201

22- S. Faroqui: *a.g.e.*, s: 335

23- C.Orhonlu: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, 1987, s: 45, Dipnot: 67

24- Y. Halaçoğlu: *XVII. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIIç Dizi, sa: 92, s: 34

* Bu aşiretler Y. Halaçoğlu'nun *a.g.e.*'nde Bizigi (s: 85 / n dipnot: 564), Bayındır (dipnot: 581), Cihanbeyli (s: 111,137), Milli (Niebuhr'a atfen s: 46 / n dipnot: 297), Yerçekanlı ve Direganlı (s: 48) ile C. Orhonlu'nun *a.g.e.*'nde Kızılkoyunlu (s: 62) aşiretleridir.

25- Y. Halaçoğlu: *a.g.e.*, s: 34, 45, 85, 111, 137

26- B. Mc Donough: *Blue Guide Turkey*, London, 1996, s: 515

Şanlıurfa'da Olivier 30 – 40 bin nüfus gösterir. 1927 sayımında 29918 olan nüfus²⁷, 1935'te 30 bini aşmış (31721)²⁸, 1955'te ise 50 bine yaklaşmıştır (48296)²⁹. 1960 yılında, 59863 rakamına³⁰ varan nüfus, 1970'te 100 bini (100654)³¹, 1990'da ise, 250 bini (276528)³² aşmıştır. Günümüzde üniversiteye sahip modern bir kent görünümündeki Şanlıurfa'da 1997 sayımına göre 410762³³ nüfus barınmaktadır.

27- 1959 İstatistik Yıllığı, D.İ.E., Yayın no: 380, s: 68

28- A.e., s: 68

29- Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, 26 Ekim 1975, D.İ.E., s: XXXVI

30- 1997 Genel Nüfus Tespiti, İdari Bölünüş, D.İ.E., s: 16

31- A.e., s: 16

32- A.e., s: 16

33- A.e., s: 16

3- MARDİN

A- Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Mardin*

....." Eski Marde veya Miride olduğu zannedilen Mardin, 37 derece 19 dakika kuzey enleminde, bir yükseltinin tepesine doğru, güneye eğimli bir araziye yerleşmiştir. Bu kentten öteye, göz alabildiğince uzanan bir düzlük serilir; Mezopotamya denilen bu düzlük, güney-güneydoğu istikametinde, çıplak gözle bile seçilebilen Sincar dağları ile kesintiye uğrar. Bu dağlar, diğer kavimlerden daha farklı âdetlere sahip ve hiç de misafirperver olmayan Yezîdilerin oturdukları yerlerdir. 15 fersah güneybatıda, eski Şarro' nun doğusuna isabet eden dağlarda da, âdet ve dini inançları Yezîdilerden pek farklı olmayan Arap kabileleri barınırlar.

Mardin'e, halen harabe halinde, fakat bir zamanlar kenti korumuş olan kale hakimdir; kenti çeviren surlar, yakın zaman önce Bağdat paşası tarafından onartılmıştır. Mardinliler, Timur'un 5 yıl boyunca kenti muhasara ettiyse de düşüremediğini, övünerek anlatırlar; ama yanılmaktadırlar, çünkü İrani tarihçilere bakarsak Timur, kente neredeyse hiçbir dirençle karşılaşmadan girmiştir. 14.yy ortalarına doğru Mardin'i muhasara edip de alamayan hükümdar, payına İran ve Mezapotamya düşen Cengiz Han'ın torunu Hulagû'dur. Herhalde, o devirde kale surları daha metin, nüfus da daha kalabalık olmalıydı. Genişliğine rağmen Mardin, kentten çok köye benzemektedir. Kent nüfusu 3000 Kürt, 5000-6000 Arap ve Türk, 1500 kadar Yahudi , Ermeni ve bir o kadar da Nasturiden ibarettir. Nasturi metropoliti de Mardin'de oturur; bu cemaat Roma Kilisesine bağlanmıştır; patrik ise Antakya'da oturur. Yakubî patriği Diyarbakır'dadır. Bunların dışında, şehirde 20 kadar da yahudi ailesi bulunmaktadır. İçinde, bir tek din adamına rastlayabildiğimiz Karm Manastırını da buradadır.

Mardin daha önceleri, her yıl padişah tarafından atanan voyvodanın yönettiği bir voyvodalıktı. Günümüzde, Bağdat Paşası' nın atadığı bir mutesellim eliyle yönetilir. Diyarbakır Paşası'na bağlı olmaması bizi şaşırttı, çünkü Bağdat, Mardin'den 150 fersah ötede olduğu halde, Diyarbakır veya Kara Amid (eski Amida) 18-20 fersah ötededir. Diyarbakır, Anadolu'nun en büyük kentlerinden olup, Mardin'in kuzey batısında, Dicle'nin sağ kıyısındadır

* Olivier Seyahatnamesi, Cilt II, s: 342 – 343 'den çeviri

Mardin'de 5 gün kaldık. bu süre zarfında, çevreyi dolaşmak ve çiçeklenmiş bazı bitkilerden toplamak fırsatımız oldu. Daha az yer tutan bağ ve fıstık bahçelerinin yanında, geniş, badem, kiraz, erik, elma, armut bahçeleri ile Avrupa'da gördüğümüz her çeşit meyvanın yetiştiği bahçeler de gördük. İrtifa nedeniyle kışlar oldukça soğuk, yazlar ise, özellikle şehrin eteklerinde, çok sıcak geçmektedir. Bu aşağı kısımlarda pamuk ve susamın yanında, büyük miktar buğday ve arpa da yetişmektedir.

Musul, Cizre ve Diyarbakır'dan Şanlıurfa, Halep ve Şam'a giden yolların dışında kalması nedeniyle, Mardin'in ticari yaşamı pek canlı değildir. Pamuklu dokuma ve deri imalatının yapıldığı kuzeybatıdaki köyler için bir antrepo vazifesi görür. Aynı maddeler Mardin'de de imal edilmekte ve buradan Halep'e gönderilmektedir."

B- Geçmişten Günümüze Mardin

Mazıdağı'nın güney eteklerinde, güneyden dik bir eğim ile sınırlanmış arazi parçası üzerine kurulmuş kenttir (bkz: Ek: III, R: 1).

Nusaybin üzerinden gelen Hindistan ve İran ticaret yollarının birleşip, Diyarbakır üzerinden Karadeniz ve Batı Anadolu, Şanlıurfa üzerinden de Doğu Akdeniz limanlarına dağıldığı bir kavşak noktasında yer almaktadır.

Mardin, Diyarbakır'ı, irtifai 650 metre civarında olan Mezopotamya düzlüğüne bağlayan Akresta Geçidi'nin güney ucunda, ovaya hakim (bkz: Ek: III, R: 1) kornişlerin¹, Habur'u teşkil eden su kaynaklarına yakın kısmında, çevresinde tarım yapılan ve savunmaya elverişli, 1100 metre irtifaidaki bir tepenin yamacına kurulmuştur².

Bıyıklı Mehmet Paşa'nın askeri hareketi sonucu, çevresi 1516, kalesi ise 1517'de Osmanlı topraklarına katılan³ Mardin, yüzyıllar boyu çeşitli işgal ve hakimiyetleri tanımış bir kenttir. Mardin isminin çeşitli dil, alfabe ve hatta aynı yazı içinde bile değişik imla ile yazılmış olması⁴ kentin kuruluş tarihini tam belirlemeye izin vermez. Bununla beraber, kent ve çevresi Roma ve Bizans devirlerinde, Sasani ve Araplarla sürdürülen savaşlarda büyük önem kazanmıştır⁵. Osmanlı idaresine geçinceye kadar Eyyubi, Abbasi, Şaybani, Hamdani, Mervani, Artuklu, Karakoyunlu, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu ve Safavi gibi çeşitli devlet, hanedan ve aşiretlerin hakimiyetinde kalan kentte, en büyük eserleri Artuklular bırakmıştır.

-
- 1- E. Chaput: **Voyages d'Etudes Geologiques et Geomorphogeniques en Turquie**, Memoires de l'Institut Francais d'Archeologie de Stamboul II, Paris, 1936, s: 48
 - 2- V. Minorsky: "Mardin", İ. A., 1952, Cilt 6, s: 317
 - 3- D. E. Pitcher: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çeviren: B. Tırmakçı, Y.K.Y. İstanbul, 1999, s: 15
 - 4- N. Göyünç: **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV. Dizi, sa. 13, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s: 3
 - 5- N. Göyünç: a.g.e., s: 6

Osmanlı idaresine Diyarbakır Eyaleti'nin bir sancak merkezi⁶ olarak geçen Mardin, 1517'den sonraki kayıtlarda yine aynı eyalete bağlı bir kaza merkezi⁷ olarak görünmektedir. 18. yüzyılda ise, Bağdat Eyaleti'ne bağlanıp⁸, beylerbeyinin atadığı bir voyvoda eliyle yönetilmektedir. Olivier de, seyahati sırasında bu duruma dikkat çekmiş ve daha yakında Diyarbakır Eyaleti yerine, kentin neden oraya değil de Bağdat Eyaleti'ne bağlı olduğunu anlamakta güçlük çektiğini belirtmiştir.

19. yüzyılda bir ara Musul'a bağlanan Mardin, 1845'den itibaren yeniden Diyarbakır Eyaleti'nin bir sancak merkezi olmuş, 1847'de devlet yeni bir idari yapılanmaya gitmiştir⁹; bu yeni sistem 1864-67 ıslahatı ile lağvedilince tekrar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanarak Cumhuriyet devrine kadar bu konumunu korumuştur. Mardin halen bir sınır ilimizin merkezidir.

Olivier'nin gezisinden yaklaşık 100 yıl önce, 1707'de Milli Aşireti'nin Mardin'e iskan edilmesi¹⁰, Bozulus Aşireti'nin de kışlamak üzere kent civarına konması¹¹, nüfusu artırıcı faktörler olmakla birlikte, Olivier kentte 11 – 12 bin nüfus gösterir. Veba ve 1845'deki kolera salgınları, çekirge afeti dolayısı ile kıtlık¹², 1837'de Tay ve Aneze Aşiret'lerinin yerleşik düzene geçen aşiretleri yerlerinden oynatmaları ve miri arazilerin her yıl değişik kişilere verilmesi¹³ gibi nedenlerle kent nüfusunda azalmalar görülmüştür (bkz: Ek: III, Tablo 1). Mardin 1927 sayımında 22249 nüfus¹⁴ barındırmakta iken bu sayı 1945'te 18552 rakamına inmiş¹⁵, 1955'te ise 24329'a çıkmıştır¹⁶. 1965'te 30974 olan nüfus¹⁷, 1990 yılında 53005 olmuştur¹⁸. 1997 sayımına göre de Mardin'de 61529 nüfus yaşamaktadır¹⁹.

6- N. Göyünç: a.g.e., s: 36

7- N. Göyünç: a.g.e., s: 45

8- N. Göyünç: a.g.e., s: 45

9- T. Baykara: Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988, s:125

10- C. Orhonlu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı, Eren Yayıncılık, 1987, s: 110

11- C. Orhonlu: a.g.e., s: 17

12- H. Dolapönü: Tarihte Mardin, İstanbul, 1972, s: 92

13- C. Orhonlu: a.g.e., s: 6, 113

14- 1959 İstatistik Yıllığı, İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no: 380, s: 60

15- Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş, 26 Ekim 1975, D.İ.E., s: XXXVII

16- A.e., s: XXXVII

17- 1997 Genel Nüfus Tespiti, İdari Bölünüş, D.İ.E., s: 18

18- A.e., s: 18

19- A.e., s: 18

Kent halkı yüzyıllar boyunca sur içindeki mahallelerde (bkz: Ek: III, R: 4) yaşamıştır²⁰. 16. yüzyılda Mardin'de, Bab-ı Cedid, Zarraka, Kıssis, Bab-ül Hammara, Kölesiyye, Şemsiyye, Zeytun, Kamil ve Bimaristan ile Yahudiyan isimli dokuz mahalle tesbit edilmektedir²¹. Kentin ticaret ve zanaat merkezi, Bab-ı Cedid diye anılan²² Ulucami (bkz: Ek: III, R: 5) ve çevresidir.

Günümüzde de bu durum değişmemiş, Mardin'in ilk büyük caddesi olan Cumhuriyet Caddesi'nin, Ulucami kesimi, modern ve geleneksel ürünlerin satıldığı çarşı ve pazarların bulunduğu kesimdir.

19. yüzyıla gelindiğinde, Mahmut Bey tarafından yapılan bir düzenleme ile mahalle sayısı onüç²³ yükselmiş* ve Diyarbakırkapı civarında yerleşim, surların dışına doğru taşmaya başlamıştır.

Günümüzde ise, Mardin kenti 20 mahalleye ayrılmış olup, bunlardan 12 tanesi hala sur içindedir (bkz: Ek: III, Tablo 2).

Mardin kenti sur dışında üç yöne doğru genişlemiştir (bkz: Ek: III, Mardin İl Merkezi Ana Arter Planı).

1- İstasyona doğru Kızıltepe yolu boyunca :

1917 yılında Enver Paşa'nın emriyle Şenyurt'tan (eski adı Derbesiye) Mardin'e çekilen demiryolu şube hattı²⁴ kentin o zamanki yaşantısında, ancak askeri amaçlara hizmet edebiliyordu**. Günümüzde, Mardin Serbest Bölgesi, Organize Sanayi Bölgesi, Toprak Mahsulleri Ofisi, askeri birlikler, lojmanlar ve Mardin havalimanının*** yer aldığı bu bölüm, kentin sanayi bölümü olarak gelişme göstermiş olup burada İstasyon ve Ofis isimli iki yeni mahalle kurulmuştur.

2- Savurkapı'dan, Deyrûzaferan Manastırı yolu boyunca :

Mardin'in suriçi kesimi büyük caddeler açmaya elverişli bir alana sahip değildir, yalnız Cumhuriyet Caddesi (bkz: Ek: III, R:6), kenti boydan boya katetmekte

20- S. Aydın ve Ark.: Mardin; Aşiret-Cemaat-Devlet, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s: 124

21- N. Göyünç: a.g.e., s: 97

22- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 124

23- H. Dolapönü: a.g.e., s: 94, 95

* Bu mahalleler : Savurkapı, Kölesiyan, Medrese, Ulucamii, Yenikapı, Mişkin Latifiye, Tekke, Çabuk, Emineddin, Şeyhullah, Necmettin ve Şehidiye mahalleleridir.

24- B. C. Bilmez: Demiryolundan Petrole Chester Projesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 95, İstanbul 2000, s: 17

** Halen halkın kullandığı demiryolu, ticari ve askeri nakliye yönelik hizmet vermektedir. Yaşları 50 civarında olan kişiler çocukluklarında trenle civar yerleşimlerine, özellikle Nusaybin'e gidip geldiklerini hatırlamaktadırlar.

*** 1999'da inşaatı biten havalimanı 12 Ocak 2000'de hizmete açılmış, THY çarşamba ve cumartesi günleri Ankara-Mardin seferlerine başlamıştır (SKYLIFE, 2000 şubat sayı:199).

olup, Savurkapı'dan itibaren kent surlarının alt bölümünden geçirilmiş İkinci Cadde ile devam etmekte ve Diyarbakırkapı'da her iki cadde tekrar birleşmektedir (bkz: Ek: III, Mardin İl Merkezi Ana Arter Planı). Mardin çevresinden ve içinden gelen yolların birleştiği ve çevreye dağıldığı ana kavşak, Savurkapı olarak görülmektedir. Ulaşımın bu denli hareketli olduğu bu noktada, Mardin Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi, Ticaret Meslek Lisesi, Devlet Hastanesi, Dicle Üniversitesi'ne bağlı Sağlık Meslek Yüksek Okulu yanında polis, askeri ve özel idare lojmanlarının kurulması ile Savurkapı, Evren ve Ensar Mahalleleri de gelişmeye başlamıştır. Bu kesim kentin bir başka özelliğini vurgulamaktadır: Mardin'e gelen gezginler, kentin yamaçta kurulması nedeniyle, topografyanın birbirinin görüşünü kapatmayan, alt kat damının üst kat için teras işlevi gördüğü (bkz: Ek: III, R:7-8), dikine bir kademelenmenin olduğunu gözlemlemişler ve Albert Gabriel de kentin profilini çizerek (bkz: Ek: III, Mardin Kenti Profil Çizimi), suriçi kent çekirdeğinin bu dikey kademelenmesine dikkat çekmiştir.

Uzun ekseni kabaca, doğu-batı doğrultusunda olan Mardin'de, bu eksene paralel sokaklar düz ve kesintisiz uzanabilmekte (bkz: Ek: III, R:9-10), yeryer de genişleyerek, en büyüğü Cumhuriyet Meydanı (bkz: Ek: III, R:11) olmak üzere, açıklıkların yerelmasına elvermektedir.

Uzun eksene dik sokaklar ise, eğimin özellikle fazla olduğu yerlerde, merdivenli sokaklar²⁵ halinde (bkz: Ek: III, R:12-13-14) inşa edilmiştir. Araç trafiğinin mümkün olmadığı bu merdivenli sokaklarda, belediyenin çöp toplama işleri, bir çöpçünün idaresindeki iki eşekten oluşmuş birimlere bırakılmıştır (bkz: Ek: III, R: 15-16).

Topografya, sur dışında, Savurkapı ve Evren mahallelerinin de şekillenmesinde emredici olmuş, fakat burada Cuma Tepesi'nin izohips çizgilerini izleyen, enine bir dalgalanma meydana gelmiştir (bkz: Ek: III, R: 17-18).

3- Diyarbakır yolu boyunca:

Bu kısım, Mardin'in yeni idari merkezi olarak şekillenmiş, yeni Vilayet (bkz: Ek: III, R:19), Belediye (bkz: Ek: III, R:20), Emniyet Müdürlüğü, Karayolları binaları

25- M. Tuncel: "İzmit Şehri ve Yayılış Sahası", İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, sa: 18-19, s: 173

buraya inşa edilmiştir. Yenimahalle (bkz: Ek: III, R:21) adı verilen bu kesimde alt yapı çalışmaları henüz tamamlanamamış (bkz: Ek: III, R:22), özellikle su eksikliği önemli bir problem haline geldiğinden, her ev kendi su deposunu yaptırmıştır (bkz: Ek: III, R:23).

Buradaki arazi batıya doğru dik inişli Mağara Tepe ve Hayramın Tepe gibi aşılması zor iki engelle karşılaştığından, Yenimahalle, kuzeye ve doğuya doğru genişlemektedir. Gelişim gözönüne alındığında, yakın bir gelecekte, Yalımköy'ün Mardin Kenti'nin sınırları içine gireceği düşünülebilir (bkz: Ek: III, R:24).

Kentin bu üç istikamette gelişmesi, Mardin'in sur içindeki bölümünün önemini azaltmamıştır; hala günlük gereksinimlerin büyük çoğunluğu, Ulucami civarındaki dükkan ve çarşılardan sağlanmaktadır.

4- NUSAYBİN

A- Olivier'nin Seyahatnamesi'nde Nusaybin*

..... "Yedi saatlik bir yürüyüşten sonra, muhtemelen, Belizarius tarafından inşa ettirilmiş 12 kuleli, kare şekilli bir kalenin yanından geçtik. Yağmurlarla meydana gelmiş veya kabarmış birkaç akarsudan atladıktan ve at üstünde 11 saatlik bir yolculuktan sonra gün ortasında Nusaybin'e vardık.

Nusaybin'de, hala bazı harabeler görülmektedir; hemen tamamı yıkılmış bir zafer takı ile Roma eseri olması muhtemel, iyi durumda, kare şekilli bir tapınak dikkati çekenler arasında. Bununla beraber Niebuhr, yerli Ermeniler gibi, bu kare şekilli binanın, Nusaybin Piskoposu Sen Jak adına dördüncü yüzyılda inşa edilmiş bir kilise olduğuna inanmaktadır. Biz bu fikirde değiliz; müslümanların camiye çevirdiği kiliseler misali, bu binanın, hıristiyanlık çağında, kiliseye çevrilmiş bir roma veya yunan tapınağı olduğunu düşünüyoruz.

Bu mabedin dehlizinde, beyaz mermerden, kapaklı, sade bir lahit bulunmaktadır. Bize söylenenlere göre, bu dehlizle irtibatlı başka dehlizler ve buralarda da benzer lahitle bulunmaktaymış. Ama dehlizin girişi, yıkıntılarla o derece tıkanmıştı ki, içeri giremedik. Ermeni bir rahibi, binaya komşu tonoz altında, dini görevini yerine getirirken gördük. Buradan az uzakta, harabeler arasında, ayakta kalmayı başarmış beş sütun gördük; bu sütunlardan üç tanesinin başlıkları da yerli yerindeydi. Biraz ötede, beyaz ve gri renklerde, hemen tamamen toprağa gömülüp mermer bir blok gördük. Üzerinde çok silik, latince bir yazı vardı ki, ancak şu üç kelimeyi okuyabildik: Currus.... Victoriam.... Stadii....Burası, belki de, at yarışlarının yapıldığı alandı.

Bilindiği üzere, Nusaybin, Roma ve Yunan devirlerinde, çok önemli bir kent olup, Migdonius veya Saokoras adı verilen, akarsuyun batı kıyısında kurulmuştur. Bu akarsu, kaynağını, Mardin'in yer aldığı tepenin birkaç fersah güneyinde, çok verimli bir oavadan alarak, Habur denilen su ile birleştikten sonra, Kirkesiye denilen yerde, Fırat'a kavuşur.

* Olivier Seyahatnamesi, Cilt II, s: 344 – 346'dan çeviri

Selevkiler devrinde Nusaybin, Antiokya ismi ile, Mezopotamya'nın batısındaki, Migdonia Eyaleti'nin merkeziydi; Romalı komutan Lukullus, Mitridates ve Dikran'ı birkaç kez yenip Nusaybin'e muzaffer olarak girinceye dek, kent Ermeni krallarının egemenliğinde kalmıştır; Trajanus, Mezoptomya, Ermenistan ve Dicle ötesindeki bazı toprakları, Roma İmparatorluğu'na katıncaya kadar Nusaybin, Part İmparatorluğu'na bağlı kaldı. Julien'in yerine geçen Jovien, kısa süren iktidarında, selefinin bütün kazanımlarını kaybederek, Part Kralı Şahpur II'den barış karşılığı, Nusaybin ve bunun doğusundaki tüm toprakları feda etti.

Nusaybin, günümüzde, Bağdat Paşası' na bağlı olup, Mardin Mütesellimi tarafından yönetilir. Burası artık bir kent değil, yaklaşık bin nüfusun yaşadığı bir köydür. Nüfusun hemen tamamı, Kürt ve Araptır; bunların arasında, gelip geçen kervanlara hizmetle geçinen, küçük bir yakubi Ermeni topluluğu da bulunmaktadır.

Köy, akarsudan biraz ötede, eski kentin yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir; yolları çok dar, düzensiz ve kaplamasızdır. Evler alçak ve rahatsız olup kötü malzemeye inşa edilmiş, tek katlı ve döşemesizdir. Duvarlar kerpiç, damlar samandan yapılmıştır; bu samanlar üzerine, yağmurdan korunmak için, kıyılmış samanla karışık kalın bir toprak tabakası yayılmıştır. Bu önlemin, yağmurdan korunmada yine de yetersiz kaldığını gözlemledik; çünkü kaldığımız ev iyi durumda görünmesine rağmen, gece yağın yağmur, damla damla çatıdan içeri geçmişti.

Nusaybin halkı, hayvancılık ve başta pirinç olmak üzere, tarımla geçimini sağlamaktadır.

Burada gecelememize yol açan olay, yağmur değil, halktan duyduklarımızdı: daha geldiğimiz gün, Nusaybinliler bize, bir günlük uzaklıkta, Arapların bir kervanı durdurarak, haraç aldığını söylemişlerdi. Nitekim, 30 Mart'ta Musul'dan bir kervanın geldiğini gördük. Araplar bu kervanı durdurmuşlar, bir yük pamuklu bez, on aba, ve kırk gümüş karşılığında serbest bırakmışlardır. Önümüz sıra giden ve Diyarbakır'dan hareket etmiş olan bir kervan da, aynı şekilde haraca kesilmişti. Nusaybinliler, biz geciktikçe, yola devamda zorluk çekeceğimizi, çünkü, bu arap kabilesine çevreden de katılımlar olacağını ve sayılarının daha büyük kervanları durdurmak için, cesaret bulacakları bir rakama ulaşacağını belirttiler. Kaldı ki, bizim kervan çok küçüktü..."

B- Geçmişten Günümüze Nusaybin

Çağçağa Suyu'nun Mardin-Midyat Eşiği'nden kurtulup, ovada akmaya başladığı yerde kurulmuş kentimizdir (bkz: Ek: IV, R:1).

Nusaybin kavşak* noktası olduğu kadar, coğrafi sınırlandırmalarda da önemini çağlar boyunca koruyagelen bir yerleşim yeri olmuştur; öyle ki, Çağçağa Suyu (bkz: Ek: IV, R:2) zaman içinde değişik isimler olsa da** Nusaybin, Nisibis özgün ismini koruyagelmıştır¹. Strabon, Rodos'tan Hindistan'a kadar olan toprakları Asya olarak isimlendirirken, bu kıtayı ülkelere ayırma işleminde Nusaybin'in hemen kuzeyindeki tepelerden geçirdiği çizgiyi esas almış ve bu çizginin güneyini Mesopotamia olarak tanımlamıştır².

Kent, Basra Körfezi'yle İran'dan gelen yolların Batı Anadolu ve Suriye limanlarına doğru ayrıldığı yerde, verimli bir ovada, Çağçağa Suyu'nun batıya doğru hafifçe büküldüğü bir alanda kurulmuştur.

Bu sulak alan ve çevresi, antik çağlarda, ormanla kaplı bir alandı***. Hatta İmparator Trajanus doğu seferi sırasında, Dicle üzerindeki köprüyü Nusaybin ormanlarından elde edilen kereste ile inşa ettirmişti³.

Asur devrinde, Ergani madenlerine giden yolun, Roma devrinde ise Mezopotamya'ya inen yolların Çağçağa Vadisi'ni takip etmesi⁴ ve bu yolların Mezopotamya ile, Mardin-Midyat Eşiği'ni keserek Midyat üzerinden Dicle Vadisi'ne ulaşan kestirme bir yol olması, Nusaybin'in bir kavşak noktası olarak önemine işaret eder. Selevki ticaret kolonilerinden birinin de Nusaybin'de kurulması, bu duruma dikkat çeker⁵.

Kentin sınırda olması nedeni ile, Roma ve Sasani İmparatorlukları arasında sıklık el değiştirmesi, Nusaybin'i dinler tarihi yönünden de önemli bir yere oturtmuş,

* "Asur Çağı'nda Ergani Madenlerine giden yol Nusaybin'den geçirdi.", S. Aydın, Mardin, s: 26

** "Asur Çağı'nda Çağçağa Vadisi Naşibina olarak bilinir.", S. Aydın, a.g.e., s: 43

1- L. Dilleman: Haute Mesopotamie Orientale et Pays Adjacents, Institut Français d'Archeologie et Historique, Tome LXXII, Paris, 1962, s: 312

2- L. Dilleman: a.g.e., s: 33, 34

*** Yararlandığımız kaynaklardan sadece Dilleman Nusaybin Ormanlarından bahsettiğine göre, geçmiş yüzyıllarda orman alanı yerleşim ve pirinç ekimi için tahribe uğramış olabilir. Yazar bu ormanın uygun sulama sonucu yetişen kavak ağaçlarından olduğunu belirtmektedir (Dilleman, a.g.e., s: 65). Dilleman Nusaybin'in batısında yerleşik bir Aşiretin Pınar Ali ismini taşıdığından ve bu ismin de büyük olasılıkla kanal kazmakta ustalaşmış anlamında Pınar Ehli isminden türediğini yazması (Dilleman, a.g.e., s: 53, 54) bu kanımızı destekler.

3- L. Dilleman; a.g.e., s: 65

4- S. Aydın ve Ark.: Mardin Aşiret, Cemaat, Devlet, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s: 50

5- E. Honigmann: "Nasibin", İ.A., Cilt: 6, s: 100

Roma'da takibata uğrayan dini ve etnik gruplar, Sasani idaresinde kaldığı sürece Nusaybin'e göç etmişlerdir⁶.

Sınır konumu nedeni ile bir lejyon merkezi olarak garnizon kenti de sayılan Nusaybin, Roma-Sasani çatışmasını bitiren 297 antlaşması ile, her iki imparatorluk arasında ticari mübadelenin yapıldığı ortak alan ilan edilmiştir⁷.

640 yılında, İyaz bin Ganm'ın fethettiği kent, Diyar-ı Rabia Eyaleti'nin merkezi⁸ olmuş, 1042'de ilk Türkmen akınlarına maruz kalmıştır. 12. yüzyılda Moğollar tarafından talan edilip, Urfa Haçlı Kont'luğunun da tehdidinde kalan Nusaybin, ticari konumu ve önemli bir üretim merkezi olması nedeni ile canlılığını koruyabilmiştir⁹.

1120'de Artuklu, 1127'de Zengi hakimiyetini tanıyan kentin, Musul'u elde tutmak için anahtar konumda olduğu anlaşılmaktadır¹⁰.

1409'da Akkoyunlu ve 1516'da da Osmanlı'lara geçen Nusaybin, 1518 kayıtlarında nahiye merkezi, 1540'ta kaza merkezi¹¹, 1550'ye doğru ise sekteye uğrayan çeltik ekimini tekrar canlandırma kaygısıyla¹², müstakil sancak merkezi olarak geçer.

1583'te, Mardin ve Nusaybin Sancakları birleştirilerek¹³ Nusaybin tekrar kaza merkezi olmuştur. 18. yüzyılda da kaza merkezi olarak görünen kent¹⁴, 19.yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'nin bir sancak merkezi olmuştur¹⁵.

1847'de kurulup 1864-67 Islahatı ile lağvedilen¹⁶ yeni idari yapılanma içinde kaza merkezi şeklinde yer alan Nusaybin¹⁷, ilerki tarihlerde ise Mardin Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak Cumhuriyet Devri'ne ulaşmıştır. Kent günümüzde, Mardin ili'nin bir ilçe merkezidir.

6- E. Honigmann: a.g.m., s: 101

7- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 51

8- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 57

9- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 74

10- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 100

11- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 96

12- N. Göyünç: XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV. Dizi, Sa: 13, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s:

13- S. Aydın ve Ark.: a.g.e., s: 159

14- N. Göyünç: a.g.e., s: 50, 51

15- T. Baykara: Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988, s: 223

16- T. Baykara: a.g.e., s: 117

17- T. Baykara: a.g.e., s: 123, 125

Mardin Sancağı'nın üç kalesinden biri Nusaybin'deydi¹⁸. 1741 yılında tahliye edildiğinden, günümüzde bu kalenin izine rastlayamıyoruz. Niebuhr, daha 1766'da, yapıdan ancak birkaç eski taş bina kalmış olduğunu belirtmektedir¹⁹.

18. yüzyıl sonlarında Arap eşkiyasının akınları nedeni ile harap olan²⁰ kentte, 1830'larda Mısır İsyanı nedeni ile bir süvari kışlası inşa edilmiştir²¹. 1880 yılında kentten geçen Sachau Nusaybin'in kale ve surlarından hiçbir iz görmediğini yazsa da, günümüzdeki mahallelerden biri Kışla Mahallesi olarak anılmaktadır.

1540'ta Nusaybin'de, Zeynelabidin ve Doğan isimli iki mahalle varken, 1567 yılında mahalle sayısı, Kale, Şahsuvar, Sursar, İmamkulu Nalband ve Abdülaziz bin Abdülkerim mahallelerinin de eklenmesi ile mahalle sayısı 7'ye* çıkmıştır²². Günümüzde Nusaybin 8 mahalleye sahip olduğuna göre (bkz: Ek: IV, R:3), kentin mahalle adedinde yaklaşık 5 yüzyıldan bu yana fazla bir değişiklik olmamış demektir. Bu mahalleler, Zeynelabidin, Abdülkadirpaşa, Kışla, Yıldırım, Çelikyurt, Yenituran, Yeşilkent ve Yenişehir mahalleleridir. İlk 3 mahalle, kentin ilk kurulduğu alanın bir kısmına tekabül etmektedir. Türkiye-Suriye sınır çizgisi üzerindeki harabelerin konumuna bakarak, sınır çizilmeden önce Nusaybin'in, günümüzde Suriye'nin sınır kenti Kamışlı'ya (bkz: Ek: IV, R:4) doğru yer almış olabileceği düşünülür.

Son yıllarda, Zeynelabidin Mahallesi'nde yapılan bir temel kazısı sırasında, muhtemelen Bizans Devri'ne tarihlenen eski şehir kalıntıları ortaya çıkarılmış** ve ÇEKÜL Vakfı öncülüğünde Diyarbakır Arkeoloji Müzesi tarafından bilimsel kazılar yapılarak***, bu alan koruma altına alınmıştır (bkz: Ek: IV, R:5).

İran'dan gelen malların Doğu Roma toprağına vardığı ilk yer²³ ve bu malların bir pazar yeri olan Nusaybin' de 1518 yılında 1.094, 1526'da ise 1.763 nüfus²⁴

18- N. Göyünç: a.g.e., s: 49

19- N. Göyünç: a.g.e., s: 59

20- S. Aydın: a.g.e., s: 190

21- N. Göyünç: a.g.e., Moltke'ye atfen, s: 59

* S. Aydın: a.g.e., s: 137 ' de Nusaybin'in 1530-40 yıllarında 8 mahallesi olduğunu yazıyorsa da, tezimizde Göyünç'ün verdiği sayı ve isimleri tercih ettik.

22- N. Göyünç: a.g.e., s: 58

** Arkeolog Hasan Karbulut'tan alınan bilgi.

*** Kazı raporları henüz yayımlanmadığından, bu konuda uygun referans gösteremiyoruz.

23- Heyd: *Yakın Doğu Ticareti Tarihi*, Çev: E. Z. Karal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s: 7, 9

24- N. Göyünç: a.g.e., s: 82, 83

barınmakta iken, bu sayı 19.yüzyıl sonlarında 10.000 civarındadır²⁵. 1927 sayımı 2.851 nüfus göstermiştir²⁶. Nüfus 1935 yılında 1931'e düşmüş²⁷, 1940'tan itibaren 2.000'i (2.074), 1955'te 3.000'i geçmiştir²⁸.1960 yılından itibaren hızlı bir artış gösteren nüfus, 1970'te 15.000'e çok yaklaşmış (14.995)²⁹, 1975'te 23.684, 1980'de 30.981 olmuş ve 1997'de de 56.467 rakamına ulaşarak, neredeyse Mardin'in nüfusuna erişmiştir.

1917 yılında demiryolu Nusaybin'e ulaşmış³⁰ ve hat yerleşim yerinin dışından geçirilmiştir; fakat kent nüfusu, aradan 50 yıl geçmeden, öyle bir artış temposu yakalamıştır ki, yerleşim demiryolunu, Yeşilkent, Yenişehir ve Yenituran mahalleleri ile E-90 Karayolu'na doğru atlamış ve günümüzde, karayolunun kuzeyine de geçmiştir (bkz: Ek: IV, R:3).

Nusaybin'in eski mahalleleri, demiryolu ile Türkiye-Suriye sınırı arasında kalmıştır. Arkeolojik buluntular ve az sayıdaki geleneksel mimariyi yansıtan evler ve sokaklar bu kesimde yer almaktadır. Burada sokaklar (bkz: Ek: IV, R:7) dar ve kaldırımsız, evler (bkz: Ek: IV, R:6) çevrenin sulak olması nedeniyle* kerpiçtendir³¹. Bu tek katlı, üstleri toprak kaplı saz çatılı evlerden Yıldız Sokak'ta birkaç tane görülebilmektedir (bkz: Ek: IV, R:6).

Bu kerpiç evlerin yanında taş duvarlı avlu (bkz: Ek: IV, R:8) ile çevrelenmiş geniş bahçelere açılan bir sıra ocaklı odalardan (bkz: Ek: IV, R:9) ibaret evlerin kalıntıları da görülebilmektedir. Bu geleneksel yapılar yerlerini artık, 4-5 katlı, altları pasajlı (bkz: Ek: IV, R:10) binalara terketmektedir.

Nusaybin, devlet sınırı nedeni ile güneye değil, kuzeye doğru gelişirken, ana caddelerinin şemasını da ortaya koymuştur: Çağçağa Caddesi, E-90'dan dik olarak

25- V. Cuinet: *La Turquie d'Asie; Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure*, Ed: Ernest Leroux, Paris, 1891, Tome: II, s: 509, 510

26- **1959 İstatistik Yıllığı**, Başbakanlık İstatistik Genel Md. Yayını, No: 380, s: 60

27- **A.e.**, s: 27

28- **Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş**, 26.10.1975, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s: XXXVIII

29- **1997 Genel Nüfus Tespiti, İdari Bölünüş** T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s:18

30- S. Aydın: **a.g.e.**, s: 339

* Nusaybin Yıllık Yağış Ortalaması: 461.7 mm.

Mart Ayı Yağış Ortalaması: 63.2 mm.

En kurak Ay Ortalaması: 0.0 mm.

Türkiye Cumhuriyeti Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü, **Ortalama ve Ekstrem Kıymetler Meteoroloji Bülteni**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s: 342

31- L. Dilleman: **a.g.e.**, s: 37

güneye doğru inmekte ve şehirlerarası otoyoldan itibaren bu cadde tarım ve taşıt araçlarının tamirhaneleri ile çırçır işletmelerinin ve dayanıklı tüketim maddelerinin satıldığı dükkanların sıralandığı bir sanayi ve ticaret ekseni teşkil etmektedir.

Çağçağa Caddesi'nin demiryolu köprüsünü çaprazladığı noktadan (bkz: Ek: IV, R:14) doğuya yönelen yol üzerinde ise, DSİ Tesisleri, Sınır Tabur Komutanlığı, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Gümrük ile demiryollarımızın güneydoğuya doğru son durağı, Nusaybin İstasyonu yer almaktadır (bkz: Ek: IV, R:12). Bu son binadan yaklaşık 100 m. ötede Suriye toprakları başlamaktadır³².

Kaymakamlık önünden batıya doğrulan cadde. Çağçağa Suyunu bir köprü ile atladıktan sonra (bkz: Ek: IV, R:13), Lozan Caddesi ismini alır. Bu cadde üzerinde, tek katlı, düz çatılı dükkanlar yanında (bkz: Ek: IV, R:14), 4-5 katlı blokların altındaki pasajlarda da alışveriş merkezleri bulunmaktadır. Lozan Caddesi, kentin günlük alışveriş ve iş ekseni teşkil etmektedir. Emniyet Müdürlüğü ile Belediye caddenin güneyinde, postane ise kuzeyinde yer almaktadır.

Lozan Caddesi Selman-ı Pak Camisi önünde, neredeyse dik bir açı yaparak, kuzeye dönmekte ve Cumhuriyet Caddesi ismini alarak E-90 ile birleşmektedir. Bu caddenin hemen başında, Batman, Cizre, Kızıltepe başta olmak üzere çevre kentlere işleyen vasıtaların hareket ettiği iki küçük otoyol daha yer almaktadır. Cadde boyunca 3 adet üniversiteye hazırlık kursu ile 2 adet şoför eğitim kursu bulunmakta olup, kahvehanelerin çoğu da bu kesimde yer almaktadır.

Çevrede pamuk tarlalarının* çokluğuna ve yüksek nüfusuna bakarak Nusaybin'in ya kın gelecekte dokuma sanayine sahip bir kent olarak ortaya çıkacağı söylenebilir.

32- E. Honigmann: a.g.m., s :103

* Olivier Nusaybin halkının büyük çoğunlukla çeltik ekimi ile uğraştığını yazmıştır. Nusaybin Belediye Başkanı Dr. Mehmet Tanhan'dan alınan bilgiye göre kent çevresinde tamamen pamuk ekilmekte, çeltik ekimi ise kentin batısında çok dar bir alanda yapılmaktadır.

7.Sonuç

Tarihi bu denli hareketli olan bölge, coğrafi olarak Mezopotamya'nın bir parçasını teşkil etmekte, yukarı Mezopotamya olarak incelenmektedir¹.

Fırat ve Dicle ırmakları sayesinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi verimli topraklara sahip olmuş ve bu verimlilik, Toros dağ zincirinin kavsi göz önünde bulundurulmasıyla bölgeye verimli hilal adı verilmiştir^{2,3}.

Verimlilik yanında stratejik öneme sahip Birecik, Şanlıurfa, Mardin ve Nusaybin gibi kentler Asurlulardan başlayarak, Hitit, Roma, Sasani, Eyyubi, Emevi, Abbasi, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlu, Safavi ve Osmanlı gibi büyük devletlerin hakimiyetinde, Tay, Şammar, Aneze, Cubur ve Şerabii gibi çeşitli boy ve kabilelerle Hamdani, Mervani gibi yerel hanedanların etkisinde kalarak el değiştirmiştir.

Bölgenin siyasi istikrara kavuştuğu Osmanlı çağında, hatta 1905'te Urfa'da olduğu gibi aşiret çatışmalarına sahne olması bir çok gezgin ve elçilik heyetinin buradan geçmesini⁴ engellememiş ve bu ilgi 19. yy'da daha da artmıştır.

Süveyş kanalının henüz açılmadığı devirde Hindistan ticaret yolunu kısaltmak amacıyla ele alınan ve Fırat Irmağında gemi işletmeciliğini öngören 1830 tarihli Chesney Projesi⁵, 1912'de petrol aramaya yönelik Grosskopp-Berginsen Raporu⁶, Bağdat demiryolu inşa projeleri yöreye ilgiyi artırdığı gibi buralarda İngiliz etkisini yok etmeyi amaçlayan çeşitli karşı tekliflerin de⁷ konusu olmuştur.

Dünya ticaret yolları üzerindeki egemenliğin sürdürülmesinde bu denli büyük öneme sahip olan bölge, Mondros Mütarekesi ve Sevres Antlaşmasıyla Türkiye'den koparılmak⁸ istense de (bkz. harita 2), 20 Ekim 1921'de Türkiye ve Fransa arasında

1- L. Dilleman: *La Haute Mesopotamie Orientale et Pays Adjacents*, Institut Francais d'Archeologie de Beyrouth, Bibliotheque Archeologique et Historique, Tome LXXII, Paris 1962, s: 23

2- L. Dilleman: a.g.e., s: 23

3- A. Ardel: *Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahadeler*, İstanbul 1961, s: 140

4- S. Yerasimos: *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman*, Ankara 1991, s: 9-12, 17

5- C. Orhonlu, T. Işıksal: "Dicle Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1963, s: 101

6- B. C. Bilmez: *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 95, İstanbul 2000, s: 105

7- B. C. Bilmez: a.g.e., s: 5, 49

8- C. Bilsel: *Lozan*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s: 202, 306

imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Türkiye'ye katılması sağlanmış⁹ ve bu durum 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile tescil edilmiştir¹⁰.

Birecik, Şanlıurfa, Mardin ve Nusaybin, tarih içindeki gelişimlerini sürdürerek, günümüze ulaşan kentlerdendir. Kervan ticaretinin yapıldığı yüzyıllardaki stratejik noktalar olma özellikleri, gelişen ulaşım koşulları ve çeşitlenen ticari yollar nedeniyle, azalsa da, her biri, kendi sanayiine sahip kentler olarak ortaya çıkmış ve çıkmaktadırlar.

Bu dört kentin nüfusça büyümeleri, alanca büyümelerini de gerektirdiğinden, geleneksel kentsel doku ile bazı tarihi ve arkeolojik mirası yok etmeden gelişmenin yöntemi bulunmalıdır. Bu yöntem kanımızca, öncelikle uygun bir eğitim gerektirmektedir.

Bölgeye doğru turistik talebin artması, toplumumuzda kentsel kültürel mirası koruma bilincini çoğaltacak bir itici güç olarak görülmektedir. Özellikle Mardin'de bu bilinç gelişmiştir.

Nusaybin'de günümüze kalabilmiş birkaç geleneksel evin de, yakın bir gelecekte, tamamen ortadan kalkmalarını önlemek için, koruma tedbirlerine başvurulmalıdır.

Giriş bölümünde söz ettiğimiz gibi, Şanlıurfa dışındaki kentlerde uygun bir plan, harita veya krokinin bile olmaması nedeniyle, kent coğrafyası ile ilgilenen akademik personelin, bölge kentleri üzerinde yapacakları araştırma ve çalışmaların ne denli önemli olacağına dikkatleri çekeriz.

9- F. Armaoğlu: **Siyasi Tarih 1789 – 1960**, Ankara 1964, s: 643

10- C. Bilsel: **a.g.e.**, s: 584

KAYNAKÇA

Alioğlu, E. F.: **Mardin, Şehir Dokusu ve Evler**, T¼rkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000

Ardel, Ahmet: "G¼neydođu Anadolu 'da Coğrafi M¼Őahadeler ", **T¼rk Coğrafya Dergisi**, Yıl XVII, Sayı 21, İstanbul 1961, Sayfa 140 – 148

Armaoğlu, Fahir: **Siyasi Tarih 1789 – 1960**, Sevinç Matbaası, Ankara 1964

Aydın, S. Ve ark : **Mardin, AŞiret – Cemaat – Devlet**, T¼rkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000

Baykara, Tuncer : **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara 1988

Bilmez, B¼lent C. : **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908 – 1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 95, İstanbul 2000

Bilsel, Cemil : **Lozan, 1933 baskısından tıpkıbasım**, Cilt II, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998

B¼y¼kmihçi, G.: "Mardin Evleri Plan Oluşumları", **Arkitekt**, Sa : 485, Nisan 2001, s: 60 –75

B¼y¼kmihçi, G.: "Urfa Evleri Plan Oluşumları", **Arkitekt**, Aralık 2000, Sayı : 12, Sayfa : 67 – 73

Bostan, İdris: "Birecik", D.İ.A., Cilt :6, Sayfa: 187 -189

Cahen, Claude : **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çeviri : Üyepazarcı, E., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Yurt Yayınları 100, İstanbul 2000

Chaput, Ernest: **Voyages d 'Etudes Geologiques et Geomorphogeniques en Turquie**, Memoires de l 'Institut Français d 'Archeologie de Stamboul II, Paris 1936

Cuinet, Vital : **La Turquie d'Asie**, Geographie Administartive, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure, Edition : Ernest Leroux, Paris 1891

Demirkent, Işın : **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 – 1118)**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarihi Yayınları No : 1898, İstanbul 1974

Dillemann, L. : **Haute Mesopotamie Orientale et Pays Adjacents**, Institut Français d'Archeologie de Beyrouth, Bibliotheque Archeologique et Historique – Tome LXXII, Paris 1962

Dolapönü, Hanna: **Tarihte Mardin**, İstanbul 1972

Eriñç, Sırmı: "Türkiye: İnsan ve Ortam", İ.Ü Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Dergisi I, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972, Sayfa 165 – 194

Evliya Çelebi : **Seyahatname'den Seçmeler**, Devlet Kitapları 1000 Temel Eser, İstanbul 1971, Cilt I - II

Faroqhi, Suraiya: **Osmanlı 'da Kentler ve Kentliler**, Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550 –1650, Çeviri: Kalaycıoğlu N., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yayınları 5, 3. Baskı, İstanbul 2000

Göyünç, Nejat: **XVI. yy 'da Mardin Sancağı**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV. dizi – Sa.13, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991

Halaçoğlu, Yusuf: **XVII . yy 'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 92, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998

Heyd, W : **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi-Sayı :6, Çeviren : Karal, Enver Z., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975

Honigmann, E.: "Nasibin", İ.A., 1952, Cilt :6, Sayfa : 99 – 103
(Ord. Prof. Dr. B. Darkot tarafından ikmal edilmiş madde)

İnalçık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul 1996

Kuyaş, Ahmet: "Fransız Devrimi Takvimi", **Cogito**, Sayı: 22, Sayfa: 202 – 207
Y.K.Y., İstanbul 2000

Kürkçüoğlu, Cihat : **Birecik**, T.C. Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri Dizisi/68,
Ankara 1996

Kürkçüoğlu, Cihat : **Şanlıurfa Camileri**, Şanlıurfa 1997

Frémy, D. et M.: "Calendrier Republicain", **Quid 2000**, Ed.: Lafont, R., sayfa : 254

Marufoğlu, S. : **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)** Eren Yayıncılık

Minorsky, V. : "Mardin", İ.A., 1952, Cilt: 6, Sayfa : 317 – 322

Moltke, Von: Türkiye Mektupları, çev : Örs H., 2.Basım, Remzi Kitabevi 1995

Orhonlu, Cengiz: Osmanlı İmparatorluğu 'nda Aşiretlerin İskanı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987

Orhonlu, C., Işksal T. : "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar : Dicle Fırat Nehirlerinde Nakliyat", Tarih Dergisi, Cilt : XIII, Sayı 17 – 18'den ayrı basım, Sayfa : 77 – 102, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963

Ostrogorsky, G.: Bizans Devleti Tarihi, Çeviren: Işıltan F., Türk Tarih Kurum Yayınları, X. Dizi, Sa. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981

Pitcher, D. E. : Osmanlı İmparatorluğu 'nun Tarihsel Coğrafyası, Çeviren: Tımakçı B., Y.K.Y., İstanbul 1999

Tuncel, Metin: "Fırat", D.İ.A., Cilt 13, Sayfa : 31 –33, İstanbul 1996

Tuncel, Metin: İİ İİ Büyük Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991

Tuncel, Metin: " İzmit Şehri ve Yayılış Sahası", İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, sa :18-19'dan ayrı basım, İstanbul 1973.

Yerasimos, Stephanos: Les Voyageurs Dans l ' Empire Ottoman (XIV – XVI siecles), Conseil Supreme d 'Atatürk Pour Culture Langage et Histoire, Serie VII, No: 117, Imprimerie de la Societe Turque d 'Histoire, Ankara 1991

Yerasimos, Stephanos : "G. Antoine Olivier", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, Sayfa : 128 – 129, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994

Yurdaydın, H. G.: **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Nasuhü's Silahi (Matrakçı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Dizi – Sa. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976

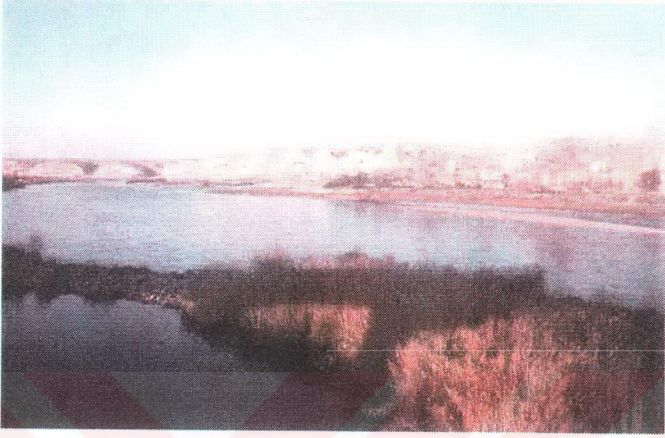
Yücel, Talip: **Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye Coğrafyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları : 68, Seri :VII, Sa : A,5, Ankara 1987, Sayfa 105- 121

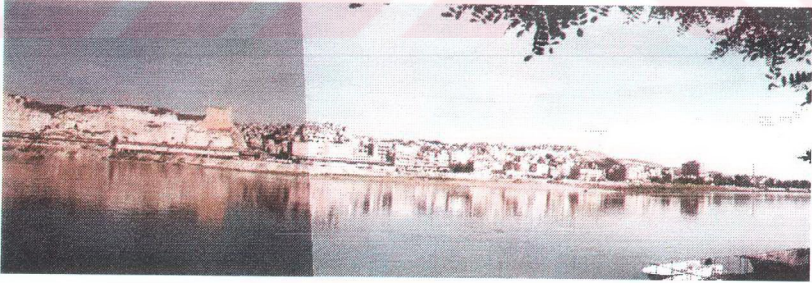
EK I

Birecik İle İlgili Resimler

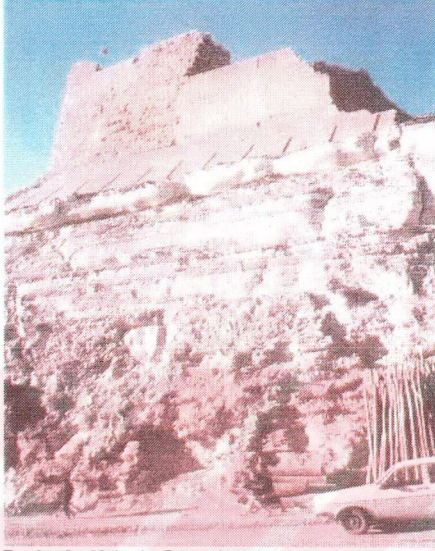

Resim1 : Birecik hizasında Fırat Irmağı

Resim 2 : Birecik' in genel görünümü

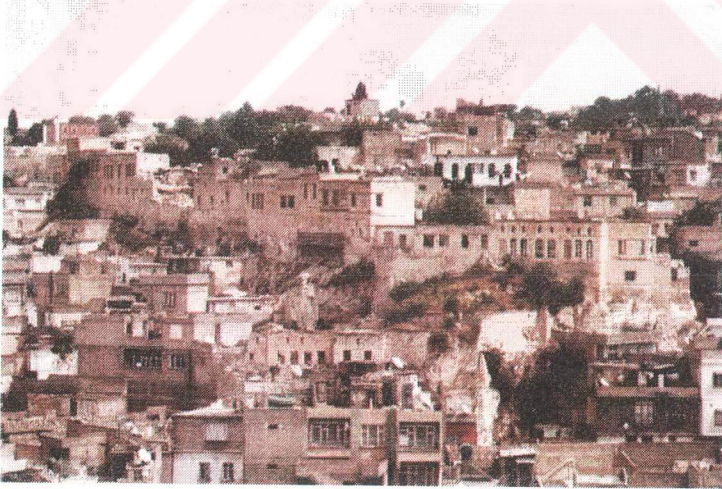
Resim 3 : Kalenin Güneybatı burcu

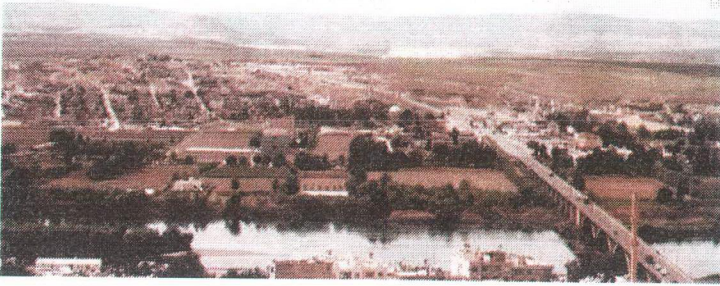
Resim 4 : Urfakapı

Resim 5 : Kalker küttelede oyuklar

Resim 6 : Kaleden Birecik'in doğusuna bakış

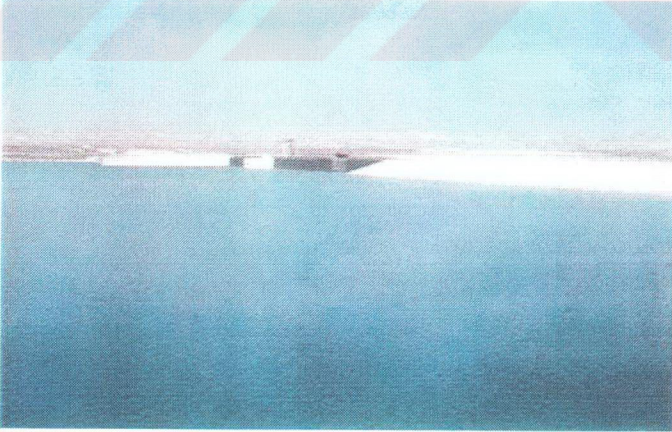
Resim : 7 Şanlıurfa – Gaziantep karayolu köprüsü ve Karşıyaka Mahallesi

Resim 8 : Kelaynak kuşları

Resim 9 : Kelaynak Koruma İstasyonu

Resim 10 : Birecik Barajı Gölü

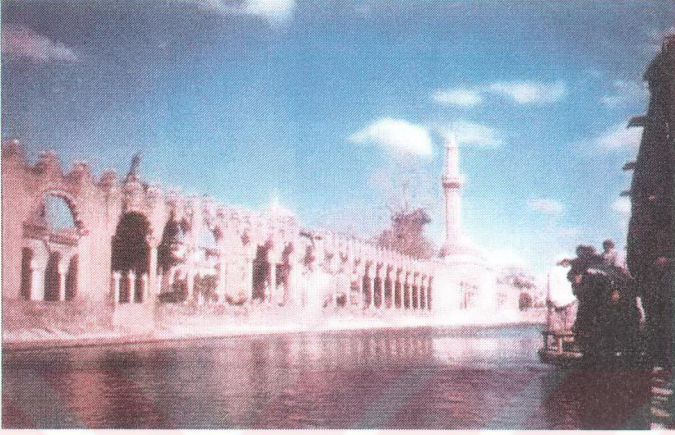
EK II

Şanlıurfa İle İlgili Resimler ve Kent Planı

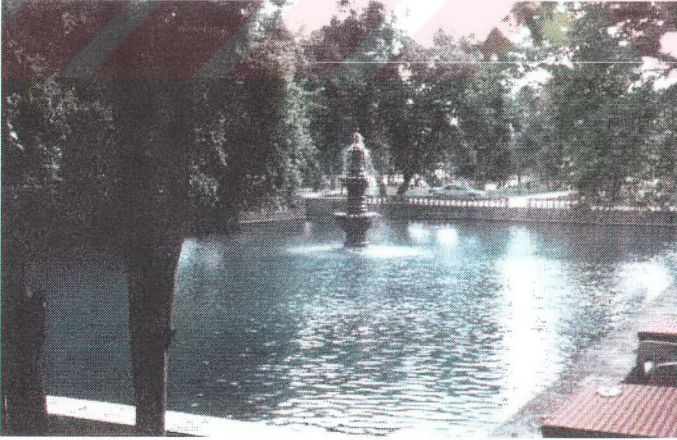

Resim 1: Şanlıurfa genel görünüm

Resim 2 : Balıklı Göl ve Rıdvaniye Camisi

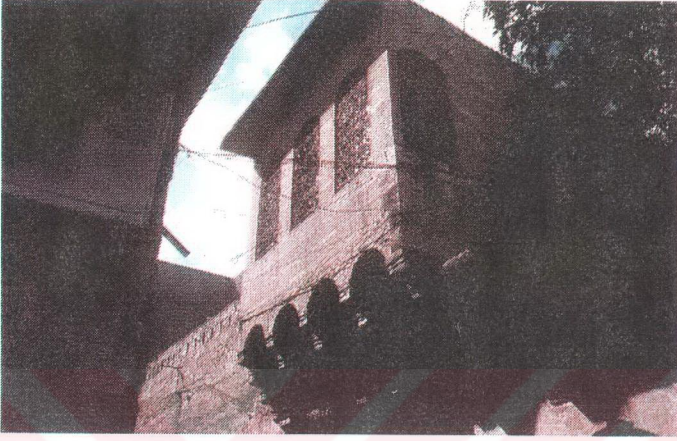
Resim 3 : Ayn Zeliha Gölü

Resim 4 : Sarayönü Caddesi

Resim 5 : Vilayet Konukevi

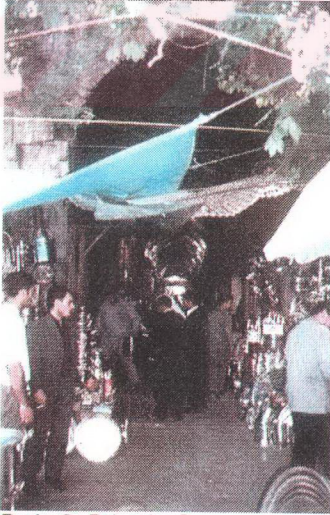
Resim 6 : Sarayönü Caddesi' nde eski bir ev

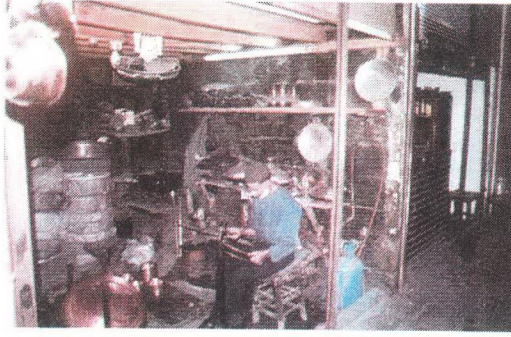
Resim 7 : Ulucami Minaresi

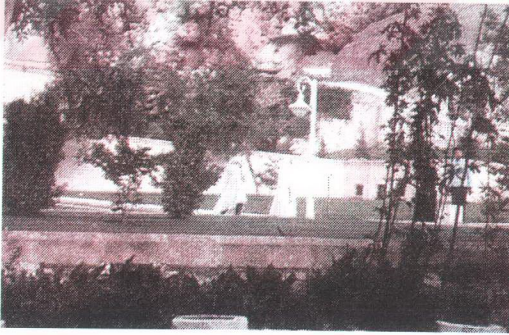
Resim 8 : Sipahi Pazarı

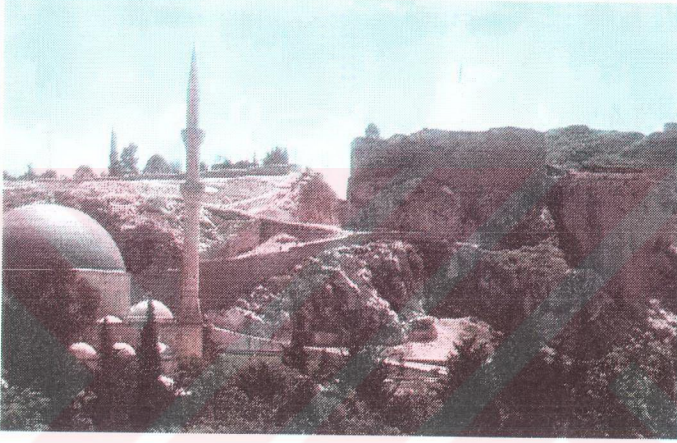
Resim 9 : Bakırcılar Çarşısı

Resim 10 : Bakirci

Resim 11 : İhramlı kadınlar

Resim 12 : Kalenin hendeği

EK III

Mardin İle İlgili Resim Çizim ve Tablolar

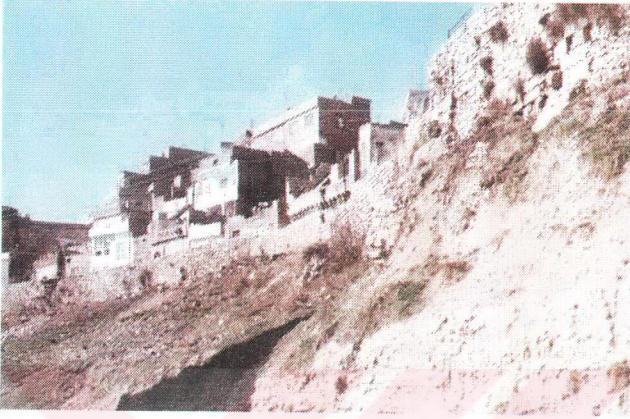

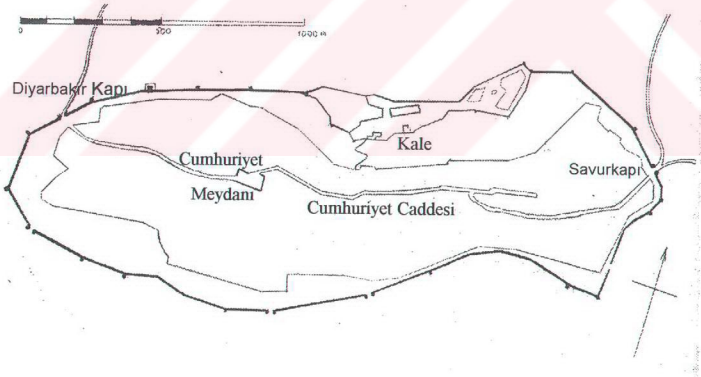
Resim 1 : Mardin Kenti' nin genel görünümü

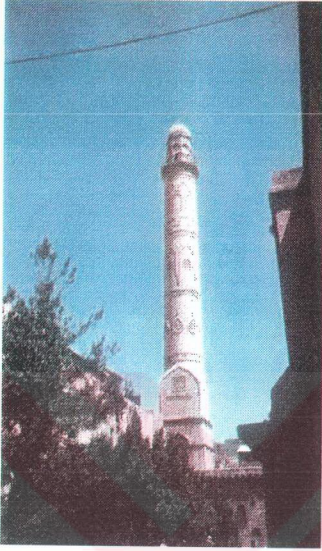
Resim 2 : Kent merkezinin kaleden görünümü

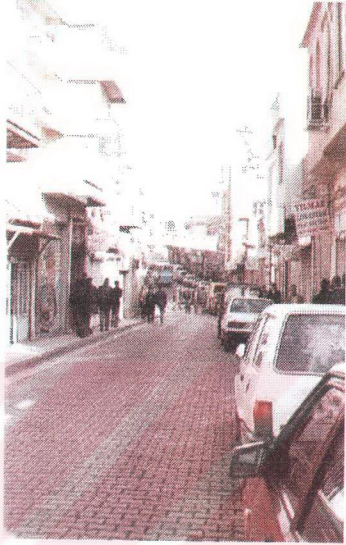
Resim 3 : Sur duvarı kalıntıları

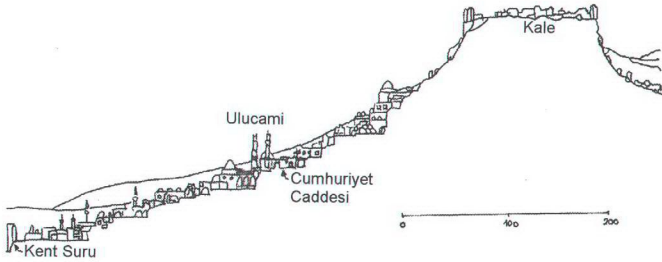
Resim 4 : Mardin Kalesi ve Surları

Resim 5 : Ulucami' nin Minaresi

Resim 6 : Cumhuriyet Caddesi

Resim 7 : Kentin profil çizimi

Resim 8 : Sur içinde dikey kademelenme

Resim 9 : Uzun eksene paralel sokak

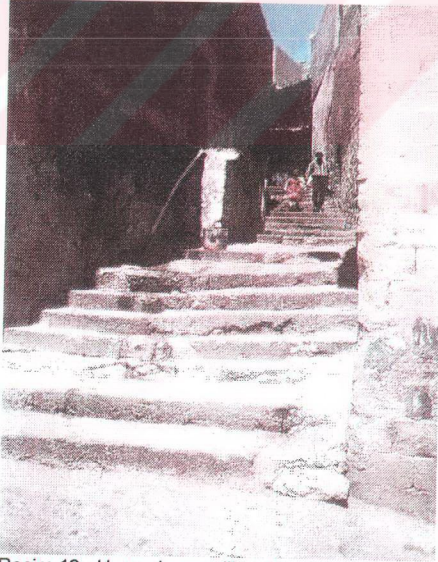
Resim 10 : Uzun eksene paralel sokak

Resim 11 : Cumhuriyet Meydanı

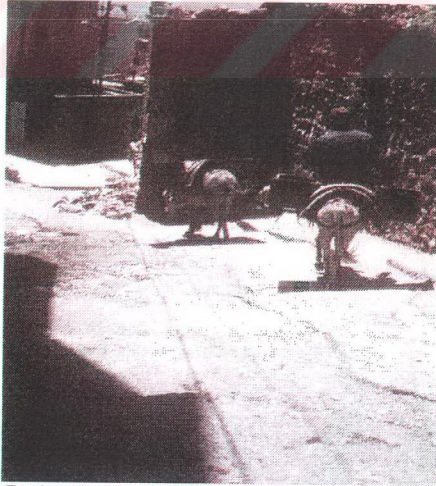
Resim 12 : Uzun eksene dik sokak

Resim 13 : Uzun eksene dik sokak

Resim 14 : Latifiye Mahallesi' nde çeşme ve uzun eksene dik sokaklar

Resim 15 : Mardin Belediyesi çöp toplama birimi

Resim 16 : Latifiye Mahallesi eşmesi

Resim 17 : Cuma Tepesi izohipslerini izleyen enine dalgalanma

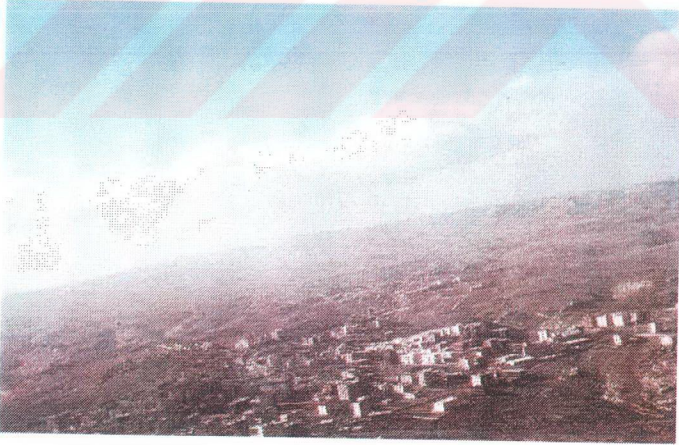
Resim 18 : Cuma Tepesi izohipslerini izleyen enine dalgalanma

Resim 19 : Mardin Valiliği

Resim 20 : Mardin Belediyesi

Resim 21 : Yenimahalle : Genel görünüm

Resim 22 : Yenimahalle : İnşa halinde sokak

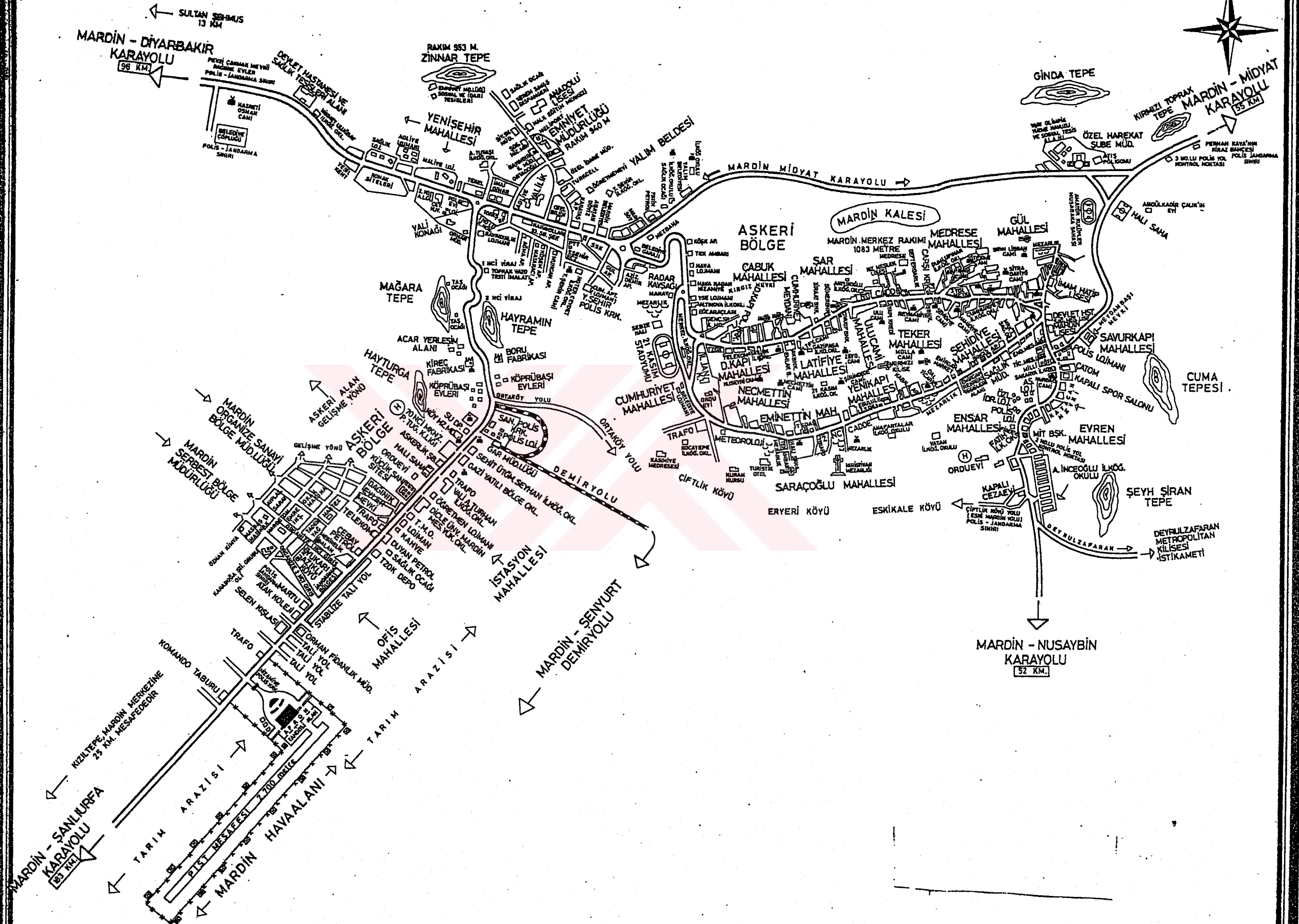

Resim 23 : Yenimahalle : Çatıda su depoları

Resim 24 : Yenimahalle ve Yalimköy

MARDİN İL MERKEZİ ANA ARTER PLANI

TABLO 1

Yıl	Gezgin	Nüfus
1766	Niebuhr	60.000
1799	Olivier	12.000
1807	Dupré	27.240
1816	Mc.D. Kimneir	11.000
1827	Buckingham	20.000
1878	Geary	16.000
1880	Sachau	20.000

TABLO 1: 18. ve 19. yüzyıllarda gezginlere göre Mardin'in nüfusu (Nejat Göyünç: **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV. Dizi, Sa. 13, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s: 102'den kısaltılarak)

TABLO 2

Sur içinde yer alan mahalleler	Sur dışında yer alan mahalleler
Çabuk	Yenişehir
Şar	Ofis
Medrese	İstasyon
Gül	Cumhuriyet
Diyarbakırcapı	Saraçoğlu
Necmettin	Ensar
Eminettin	Savurkapı
Latifiye	Evren
Ulucami	
Yeni Kapı	
Teker	
Şehidiye	

Tablo 2 :Günümüzde Mardin'in mahalleleri (Bayan Florans Orundaş, Kayacan ve Nur mevkilerini de ayrı birer mahalle saymıştır; valilikten alınan kent krokisinde bu mevkiler mahalle olarak gösterilmediği için biz de tezimizde mahalle sayısını 20 olarak veriyoruz).

EK IV

Nusaybin İle İlgili Resimler ve Mahalle Krokisi

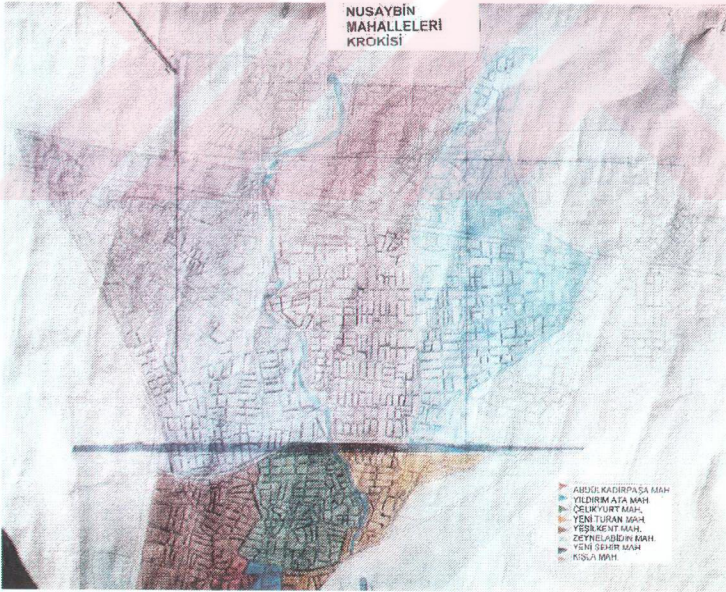

Resim 1: Nusaybin genel görünüm

Resim 2 : Çağçağa Suyu

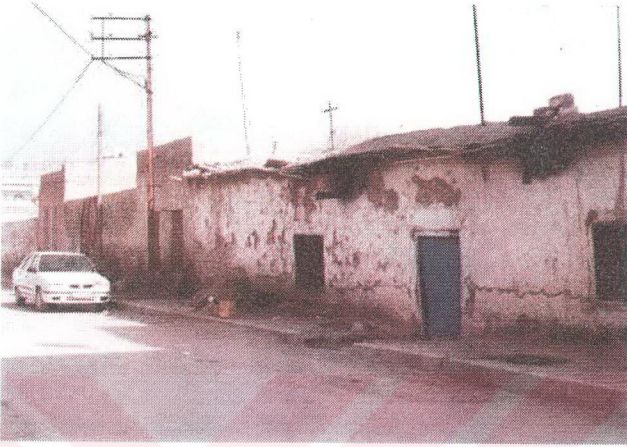
Resim 3 : Nusaybin' in mahalleleri

Resim 4 : Türkiye – Suriye devlet sınırı ve Kamışlı

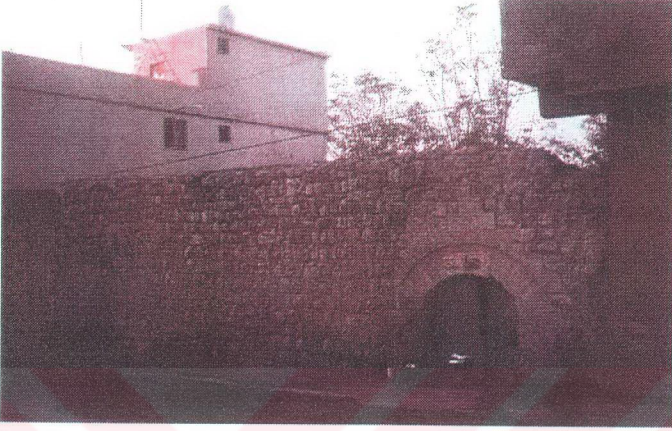
Resim 5 : Arkeolojik kazı alanı

Resim 6 : Geleneksel mimari : Kerpiç ev

Resim 7 : Eski sokak dokusu

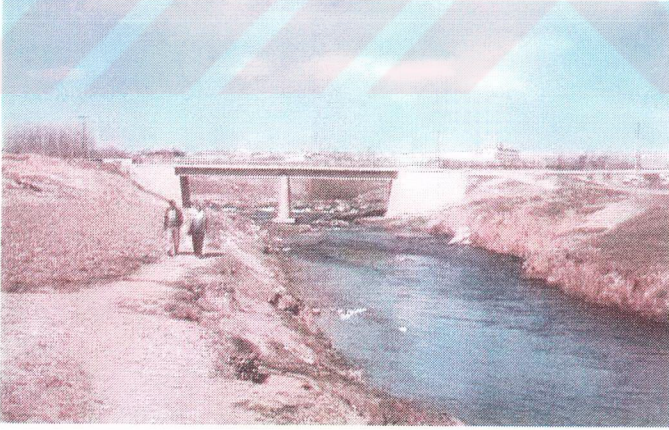
Resim 8 : Geleneksel mimari : Taş ev kapısı

Resim 9 : Geleneksel mimari : İç avlulu taş ev

Resim 10 : Lozan Caddesi' nde pasajlı bloklar

Resim 11 : aaa Suyu ve demiryolu köprüsü

Resim 12 : Nusaybin Tren İstasyonu

Resim 13 : Çağçağa Suyu' nun kent içindeki görünümü

EK V

Fransız Devrimi Takvimi *

* Kuyaş, Ahmet: "Fransız Devrimi Takvimi, Cogito, Sa: 22, s: 202 – 207, B.K.Y., İstanbul 2000 ile Frémy, Dominique et Michele: "Calendrier Republicain", Quid 2000, Edition: Lafont, R., s: 254'dan kısaltılarak ve tercüme edilerek hazırlanmıştır.

Fransız Devrimi Takvimi

Olivier, seyahatnamesinde zaman zaman Gregoryen Takvimi'ni kullanmakla birlikte, Fransız Devrimi Takvimi de kullandığından, çoğu kez tarihler karışmakta, olay ve yolculukları zaman içinde yerleştirme güçlükleri çekilmektedir. Bu sebeple Fransız Devrimi Takvimi ile ilgili bilgi vermek uygun görülmüştür.

Başlangıcı: ihtilal hükümetleri 1790 yılını Özgürlüğün İkinci Yılı adı ile gayri resmi şekilde anmaya başlamıştır. Devletin resmi yayın organı Moniteur Gazetesi, 14 Temmuz 1790 günü yayımlanan sayısında, günün tarihini "Özgürlüğün İkinci Yılı'nın Birinci Günü" olarak koymuştur. Buradan da bir karışıklık doğmuş, bazı kurumlar yeni takvimin başlangıcı olarak 14 Temmuz 1789'u kabul ettiklerinden, 1791 Temmuz'unu ikinci yılın sonu saymışlar, diğer bir kısım da 1789 yılının bütünü bir tam yıl sayarak 1791 yılını, ocak ayından itibaren "Özgürlüğün Üçüncü Yılı" kabul etmişlerdir. Meclis 2 Ocak 1792'de toplanarak, 5 Ocak 1792 gününü "Özgürlüğün Dördüncü Yılı"nın başlangıcı ilan etmiş, tüm sivil ve hukuki belgelerin buna göre tarihlendirilmesi sonucuna varmıştır. Moniteur Gazetesi bu toplantı öncesinde çıkan sayısında, "Özgürlüğün Üçüncü Yılı" tarihini kullanmışken, 5 Ocak 1792 sayısında "Özgürlüğün Dördüncü Yılı" tarihini kullanmıştır. 10 Ağustos 1792'den itibaren, tarihlendirmede "eşitlik" kelimesi de kullanılmış ve Moniteur'ün 21 Ağustos 1792 sayısı "Özgürlük ve Eşitliğin Dördüncü Yılı" şeklinde tarihlendirilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi: Cumhuriyet Meclisi'nin ilk oturumunda kraliyet ilga edilmiş ve Billaud'nun teklifi üzerine oturumun tarihi olan 22 Eylül 1792 "Cumhuriyet Çağı"nın başlangıcı ilan edilerek, bütün belgelerin "Cumhuriyet'in Birinci Yılı" şeklinde tarihlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı gün, Paris Gözlemevi'nin tesbit ettiği üzere, sabah saat 9'u 18 dakika ve 30 saniye geçe, güneş gerçek ekinoksa ve terazi burcuna girmiştir. Böylece, gökteki gözlemlere göre gece ve gündüz eşitliği meydana gelirken Fransız Halkı'nın temsilcileri de vatandaşların eşitliğini karar altına almış ve bu kararlarını semavi bir kutsiyete bağlamışlardı. Cumhuriyet Çağı'nın yıllarını, kullanılan takvime uydurabilmek için meclis, 2 Ocak 1793 tarihinde toplanarak, 1 Ocak 1793 tarihini yeni çağın ikinci yılı ilan etmiş ve böylece takvimde yeni bir düzenleme yapılacağına işaretini vermiştir. Milli Eğitim Şurası, Romme başkanlığında, Lagrange, Monge, Lalande, Guyton, Pingré ve Dupuis'nin de yer aldığı bir komisyon kurarak, takvim konusunda bir proje hazırlamalarını istemiştir. Bu komisyonun teklifi üzerine meclis, 5 Ekim 1793 tarihini 14 Vendemiaire II olarak tesbit ile birinci yılın başlangıcı olarak, cumhuriyetin ilan edildiği sonbahar ekinoksunu yani, 22 Eylül 1792'yi kabul etmiştir. Bu karara göre de "Cumhuriyet

Çağının II. Yılı", 1 Ocak 1793 günü başlamış olmaktadır. 1 Ocak - 22 Eylül arasındaki resmi belgeler, tamamen "Cumhuriyetin İkinci Yılı" içinde yer almış sayılıp buna göre tarihlendirilmeye başlanmıştır. Aynı kararlara göre ihtilal takvimi tesis edilirken, 18 Ekim 1793'te meclis, David, Chenier, Fabre d'Eglantine ve Romme'a takvimde yeni bir adlandırma yapma görevi vermiştir. Bu son düzenleme ile "İhtilal Takvimi" 1 Ocak 1806 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

Takvimin Düzenlenmesi: Yılbaşı, Paris Gözlemevi'ne göre sonbahar ekinoksunun başladığı günün gece yarısı olarak belirlenmiştir (4 Frimaire II bildirisine göre; 3.madde). Gözlemciler her yıl için güneşin Ekvator düzleminden geçtiği anı rapor etmekle yükümlüydüler. Rapor gelir gelmez yeni yıl başlatılmış oluyordu; ama yılın ilk günü hep aynı güne tesadüf etmiyor, 22, 23, 24 eylülde başlamış olabiliyordu. Eğer güneş, Ekvator düzlemine gece yarısı ulaşırsa, bu durum yeni yılı bir gün önce veya bir gün sonra başlatmak gibi bir soruna yol açıyordu.

Yılın Bölümleri: 365 gün kabul edilen yıl, 12 aydan, her ay da 10'ar günlük 3 bölümden ibaretti. Bu hesaba göre yılda 5 gün artıyor ve bunlar ek günler olarak değerlendirilerek yıl sonuna ekleniyordu. 5 -27 Kasım 1793 tarihine kadar günler sayı ile gösterilirken, bu tarihten sonra latince "dies" yani gün sözcüğünden türemiş ve -di soneki ile yeni isimler verilmiştir; sonuç olarak ortaya "1. gün", "2.gün"... anlamına gelen Primidi, Duodi, Tridi, Quartidi, Quintidi, Sextidi, Septidi, Octidi, Nonadi ve Decadi gibi isimler çıkmıştır. Ek günler de 24 Ağustos 1794 gününden itibaren:

1. ek gün : Meziyet Bayramı
2. ek gün : Deha Bayramı
3. ek gün : İş Bayramı
4. ek gün : Kanaat Bayramı
5. ek gün : Ödül Bayramı olarak adlandırıldı.

Şubat'ın 28 çektiği her 4 yıllık devreye "Franciade"; 4 yılda bir, 29 çektiği 366. güne de "İhtilal Günü" adı verildi.

Ay isimleri, şair Fabre d'Eglantine tarafından, sonbahar ayları -aire; kış ayları -ôse; ilkbahar ayları -al; yaz ayları ise -or soneki eklenerek tesbit edildi. Buna göre ay adları:

- Vendemiaire (22 Eylül - 22 Ekim) Latince bağ bozumu anlamına gelen vindemia ve Fransızca'da aynı anlamda vendange kelimesinden,
- Brumaire (20 Ekim - 20,21 Kasım) sis anlamına gelen Fransızca brume kelimesinden,
- Frimaire (20,21 Kasım - 20,21 Aralık) kırağı bırakan yoğun sis anlamına gelen eski Fransızca'da frime kelimesinden,
- Nivôse (20,21 Aralık - 20,21 Ocak) karlı anlamına gelen Latince nivonus kelimesinden,
- Pluviôse (20,21 Ocak - 20,21 Şubat) yağmurlu anlamına gelen Latince pluviosus ve aynı anlamda Fransızca pluvieux kelimesinden,
- Ventôse (20,21 Şubat - 20,21 Mart) rüzgarlı anlamına gelen Latince ventosus ve aynı anlamda, Fransızca venteux kelimesinden,
- Germinal (20,21 Mart - 18,19 Nisan) tohum anlamına gelen, Fransızca germe kelimesinden,
- Floreal (19,20 Nisan - 19,20 Mayıs) çiçeklenmiş anlamına gelen, Latince floreus kelimesinden,
- Prairial (20 Mayıs - 18,19 Haziran) çayır anlamına gelen Fransızca prairie kelimesinden,
- Messidor (19,20 Haziran - 18 Temmuz) hasat anlamına gelen Latince messis kelimesi ile şimdiki zaman anlamında, Yunanca doron hal ekinin birleştirilmesinden,
- Thermidor (19 Temmuz - 18 Ağustos) yaz sıcaklığı anlamına gelen Yunanca thermon kelimesi ile doron hal ekinin birleştirilmesinden,
- Fructidor (19 Ağustos - 20 Eylül) meyve anlamına gelen Latince fructus ve Fransızca fruit kelimesinden türetilmişlerdir.

Tesbit edilen bu ay isimleri, Fransa'nın iklimine göre seçilmiştir; fakat uluslararası olma iddiası güden bu takvimde çoğu ay adları, kırsal kesime daha çok hitap etmekte olduğundan, düzenlenip yürürlüğe konduğu tarihte bile, özellikle denizaşırı Fransa topraklarında anlamsız bulunmaktaydı.

Günün Bölümleri: 5 Ekim 1793 (14 Vendemiaire II) bildirisi ile günler bir gece yarısında mütâakip gece yarısına, 10 eşit bölüme ayrılmış, her bölüm tekrar 10 eşit alt bölüme ayrılmıştır. Bu karar 15 Kasım 1793 (4 Frimaire II) bildiri ile değişikliğe uğrayarak saatin 1% 'i dakika bununda 1%'i saniye olarak kabul edilmiştir. Sonuçta, eski saatler 12'yi gösterdiğinde bu, yeni saatte 5'e tekabül ediyordu.

9 Şubat 1794 (21 Pluiose II) bildirisi ile, saat imalatçıları ile bilginler arasında bir yarışma açılarak saat ayarları ve saat imalatı konusunda pratik çözümler bulunması amaçlanmıştır. Çok çeşitli öneriler sonucu geliştirilip imal edilen yeni saatler kullanılamamış ve yalnızca kolleksiyoncuların işine yarayan nesnelere olarak kalmıştır. Yeni tür saatleri olmayıpta, hala önceki devrin saatlerini kullanan vatandaşlar mahkemeye çıkarıldığından, hukuksal yük öylesine artmıştır ki, 7 Nisan 1795 (18 Germinal III) kararı ile, yeni saat uygulaması süresiz ertelenmiştir.

İhtilalin sonunda, Devrim Takvimi, daha tam uygulamaya konmadan yıpranmış, ve yalnızca resmi yazışmalarda devamlı kullanılabiliştir. 7 Thermidor VIII tarihinde Konsey Kararı ile onar günlük Haftadan ibaret zaman diliminin, yalnız resmi görevlilere uygulanması sağlanmıştır. 18 Germinal X (8 Nisan 1802) düzenlenmesi ile de, hafta tatili yeniden pazar gününe alınmış, böylece, devlet memurlarının da Pazar Ayinleri'ne katılması amaçlanmıştır. 13 Floreal X (3 Mayıs 1802) bildirisi ile de, evlilik törenlerinin, sadece pazar günleri yapılması karar altına alınarak, bir önceki bildiri pekiştirilmiştir.

Napoleon'un iktidar yıllarında Fransız Senatosu'nun 22 Fructidor XIII tarihli kararı ile, büyük karışıklık ve anlaşmazlıklara yol açmış olan Cumhuriyet Takvimi 1 Ocak 1806 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır.

Fransız Devrimi Takviminin Gregoryen Takvimi'ne Dönüşüm Cetveli

devrim takvimi	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV
gregoryen takvimi	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805
eyül (1vendemiaire)	22	22	22	23	22	22	22	23	23	23	23	24	23	23
ekim (1brumaire)	22	22	22	23	22	22	22	23	23	23	23	24	23	23
kasım (1frimaire)	21	21	21	22	21	21	21	22	22	22	22	23	22	22
aralık (1nivose)	21	21	21	22	21	21	21	22	22	22	22	23	22	22
gregoryen takvimi	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	
ocak (1pluviose)	20	20	20	21	20	20	20	21	21	21	21	22	21	
şubat (1ventose)	19	19	19	20	19	19	19	20	20	20	20	21	20	
mart (1germinal)	21	21	21	21	21	21	21	22	22	22	22	22	22	
nisan (1floreale)	20	20	20	20	20	20	20	21	21	21	21	21	21	
mayıs (1prairial)	20	20	20	20	20	20	20	21	21	21	21	21	21	
haziran (1messidor)	19	19	19	19	19	19	19	20	20	20	20	20	20	
temmuz (1thermidor)	19	19	19	19	19	19	19	20	20	20	20	20	20	

EK VI

Olivier'nin Biyografisi, çizdiği Suriye ve Mezopotamya
Haritası*, güzergah krokisi

* Olivier Seyahatnamesi, Cilt II, levha : 22

Guillaume – Antoine Olivier' in Biyografisi*

19 Ocak 1756' da Fransa' nın güneyinde, Frejus kenti yakınlarında, bir köyde doğdu. 17 yaşında, Montpellier Üniversitesi' nde tahsilini tamamlayıp, tıp doktoru ünvanı alarak Paris' e geldi. Fransız Devrimi' nden sonra, batılı güçlere karşı Osmanlı ittifakını arayan hükümet tarafından İstanbul' a, yarı politik, yarı bilimsel görevle gönderildi. Kendisine Bruquiere adlı bir bilim adamı da eşlik ediyordu.

Heyet 7 Kasım 1792 de Paris' den Toulon' a hareket etti. Osmanlı Hükümeti'nin, Fransa Elçisi Semonville' i kabul etmemesi ve Paris' teki karışıklıklar üzerine, kışı Toulon' da geçirdiler. Fransız hükümetlerinin, heyetin görevinin devamı konusundaki tereddütleri devam ettiği sırada, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın, Fransa'dan teknik personel istemesiyle, heyete gerekli uzmanlar da katıldı., 22 Nisan 1793'de Marsilya'dan yola çıkıp, 20 Mayıs 1793'de İstanbul'a vardılar. Semonville'in Avusturya'da tutuklanması ve olanüstü elçi Descorches'un geç vardığı İstanbul'da kraliyete sadık Fransız kolonisi tarafından dışlanması, Olivier ve arkadaşlarının parasız kalmalarına neden oldu. Olivier, bu fırsatı İstanbul ve yakın çevresini inceleyerek değerlendirdi. Bu arada bir yıla yakın Ege adalarını ve Girit'i de ziyaret eden gezgin ve arkadaşları, 3 Ekim 1794 de İskenderiye'ye gittiler. Kışı ve yazı Mısır'da geçiren heyete, Fransa'dan İran'a gitmelerini belirten bir emir ulaşınca, önce İstanbul' a geldiler. Karadan İran' a gitmek için gerekli izinleri aldılar. Oradan da fikir değiştirerek kara yolu yerine deniz yolundan İran'a geçmek üzere, 30 Ağustos 1795 de, İstanbul'dan gemiye bindiler. 5 ekim de Beyrut' a çıkan Olivier ve arkadaşları, Halep, Bilecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin, Musul yoluyla Bağdat' a oradan da İran' a geçtiler. Şahla görüşen Olivier, İran'da da dolaştıktan sonra, 15 Kasım 1796 da yola çıkarak, Bağdat'dan Lazkiye'ye, buradan da deniz yolu ile Kıbrıs' a geçti. Gemiyle geldiği Gazipaşa'dan karaya çıkıp, Karaman yolu ile, 18 Ekim 1797 de tekrar İstanbul' a döndü. Bir kışı daha başkentte geçiren gezgin, 30 Mayıs 1798 de bir Türk gemisiyle, Atina, Korfu üzerinden Ancona'ya çıktı. Burada, yolculuğun zahmetlerine dayanamayan Bruquiere öldü. Olivier ve heyet karayoluyla Paris'e ulaştılar.

* Stefanos Yerasimos: "Olivier Guillaume – Antoine" Tarih Vakfı İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994 cilt 6, sayfa : 128, 129'dan kısaltarak

Dönüşünden sonra Paris'te Maison Alfont Veteriner Okulu, Zooloji Profösörlüğü'ne atanan Olivier, çıktığı bir yolculuk sırasında Lyon'da 1 Ekim 1814 tarihinde, beyin kanaması geçirerek hayat veda etti.

Seyahatname*

Olivier seyahatnamesini, "Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egytpe et la Perse, Fait Par Ordre du Gouvernement, Pendant les Six Premieres Annees de la Revolution" adı ile 1801, 1804 ve 1807 tarihlerinde, 3 büyük boy cilt halinde yayımlamıştır. Ayrıca 6 küçük ciltlik bir baskısı da yapılmıştır.

1801 de folio atlası basılmıştır. Yapı, 1802 – 1808 arasında, Almanca'ya, 1811 – 1813 arasında da, Flemenkçe'ye çevrilerek basılmıştır. Eserin, sadece birinci cildi İngilizce'ye çevrilmiş ve 1801 de basılmıştır.

(*)Yerasimos S.:a.g.e. s :128-129

